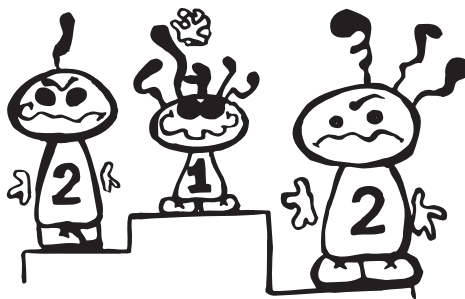

Olla või omada ?

Olla või omada ?

Väärtuskonverentsi kogumik

enl

Tallinn 2004

Kujundus ja kaas Piret Räni

Küljendus Piret Räni ja Raivo Hool

Joonistused Tiina Klausen

Koostaja Ele Koppel

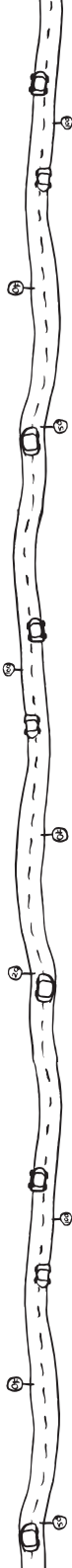
Väljaandja Eesti Noorteühenduste Liit

Trükitud Iloprindis

ISBN 9949-10-674-5

Sisukord

Eessõna - Teibi Torm, <i>projekti „Olla või omada?” juht</i>	6
Väärtuste küsimustik - Toivo Aavik, <i>Tartu Ülikooli psühholoogiadoktorant</i>	8
„Kanaarilinnu munad“ - prof. Mikko Lagerspetz, <i>Eesti Humanitaarinstituudi Ühiskonnateooria õppetooli juhataja</i>	10
Esseekonkursi võidutööd	
I Blokk - Identiteedi kujunemine	
Kes mind tegelikult mõjutavad? - Kerttu Männiste	14
Kas julgen olla mina ise? - Kaarel Vaidla	19
kes mind tegelikult mõjutavad? - Diana Randla	25
II Blokk - Valikud ja eetika	
Elu tõelised ja näilised väärtused - Ivika Laager	30
Kas religioon on mulle toeks? - Karmen Süld	33
Elu tõelised ja näilised väärtused - Tõnn Sikk	37
III Blokk - Ühiskond ja võim	
Ebavõrdsus Eesti ühiskonnas - paratamatus või probleem? - Viivi Karus	42
Kool - mida võtab, mida annab? - Kadri Reinsoo	45
Mille eest ma vastutan? - Nele Ernits	50
Meie ja Teie. Järeilmärkusi kooliõpilaste esseekonkursile „Olla või omada”	
- prof. Margit Sutrop, <i>Tartu Ülikooli Eetikakeskuse juhataja</i>	54
„Kultuur ja põhiväärtused“ - prof. Anzori Barkalaja, <i>Viljandi Kultuuriakadeemia rektor</i>	64
„Vääruste roll suhtlemises ja infotötluses“ - dots. Anu Virovere, <i>Estonian Business School, lektor</i>	69
Konverentsi „Olla või omada” grupitööde kokkuvõte - Georg Brinkmann, <i>projekti „Olla või omada?” sisutiimi liige</i>	73
Konverentsi korraldajate vestlusring prof. Margit Sutropi juhtimisel	76
Lõppsõna - Ele Koppel, <i>projekti „Olla või omada?” kogumiku koostaja</i>	88

Hea huviline!

Täna, et oled võtnud nõuks sinu ees olevat kogumikku sirvida, huvipakkumat lugeda, loodetavasti kaasa mõelda ja ka edasi mõelda.

Kogumik „Olla või omada?” on sündinud murest meie ümber valitsevate väärtushinnangute pärast. Elame ajastul, kus on palju valikuvabadust. Valikud teeme oma väärtustest lähtuvalt ning nendest sõltub omakorda meie elukäik. Kust me teame, mis on õiged valikud?! Ega ei teagi. Kuid teadmine, kuidas väärtused kujunevad, kuidas nad meie valikuid mõjutavad, millised väärtused Eestis tooni annavad ja miks, annab aluse enda põhiväärtuste leidmiseks ning teadlikumate valikute tegemiseks. Me ei püüa leida õigeid vastuseid, sest neid ei ole. Me tahame kuulata noori ja nende väärtustega seotud probleeme ning tekitada diskussiooni meie endi sees, meie lähikonnas ja ühiskonnas.

Meie soovime, et Eesti noored oleksid tolerantsemad erinevate väärtuste suhtes, julgeksid käituda oma tõekspidamiste järgi ning teha teadlikumaid valikuid vastavalt oma väärtushinnangutele.

Soovituni jõudmiseks otsustasime läbi viia esseekonkursi, korraldada konverentsi ning anda välja kogumiku. Esseekonkursi käigus saime

läbi esseede tagasisidelt noortelt nende väärtushinnangute kohta ning Tartu Ülikooli Eetikakeskuse juhataja prof Margit Sutrop pani esseede põhjal kokku ülevaate noorte jaoks olulistest väärtustega seotud probleemidest. Konverentsiga lõime soodsa keskkonna noortele aktiivseks väärtusteteemaliseks aruteluks ning kogumik on kokkuvõtte noorte esseedest, konverentsi töögruppidest saadud tagasisidest ja tarkade mõtlejate ideedest antud teemal.

Kogu see projekt on teoks saanud tänu väga paljudele pühendunud inimestele. Korraldusmeeskonnas tegi tööd 20 noort, esseevõistlusel osales oma töödega 350 õpilast 92 koolist. Konverentsi külastas 101 noort. Lisaks sellele on kogu projekti toetanud mitmed ettevõtted, fondid, lihtsalt fanaatikud ja kaasamõtledjad. Täname kõiki!

Kas olla või omada? Loodan, et leiad siit mõne uue mõtte või vaatenurga, mis aitab sul ennast paremini mõista, sest ühest vastust sellele küsimusele ei ole...

Põnevat mõtlemist!

Teibi Torm

„Olla või omada?“
projektijuht

Toivo Aavik

Väärtuste küsimustik

Järgnevas küsimustikus on Sul võimalus „mõõta“ oma väärtusi.

Kõigepealt loe väärtused läbi ja vali välja üks väärtus, mis on Sulle kõige olulisem. Edasi hinda teisi väärtusi, vastavalt nende olulisusele:

Nr.	Väide	Ei ole oluline	On oluline	Väga oluline
1.	Ma tahaksin, et mul oleks õigus teisi juhtida ja käsklusi jagada.	1	2	3
2.	Mulle on oluline elus ennast arendada ja oma eesmärkide poole püüelda.	1	2	3
3.	Ma tahan alati oma lähedasi inimesi aidata, mulle on oluline hoolt kanda oma lähedaste eest.	1	2	3
4.	Ma tahan tõeliselt elu nautida ja mulle on oluline huvitavalt aega veeta.	1	2	3
5.	Minu jaoks on oluline olla rikas, tahan omada palju raha ja kalleid asju.	1	2	3
6.	Mulle on oluline olla alati teiste inimeste vastu viisakas.	1	2	3
7.	Mulle on oluline mõelda välja uusi ideid ja olla loov.	1	2	3
8.	Mulle meeldib ise oma tegemiste üle otsustada, et olla vaba oma tegemiste kavandamisel ja valikul.	1	2	3
9.	Otsin seiklusi ja mulle meeldib riskeerida, sest tahan et elu oleks põnev.	1	2	3
10.	Minu jaoks on ausus ja siirus väga olulised, püüan igas olukorras selliselt käituda.	1	2	3
11.	Mulle on oluline teha asju viisil nagu seda nõuavad perekonna kumbed ja austada väljakujunenud traditsioone.	1	2	3
12.	Kõikide inimesi suhtes tuleks olla salliv ja neid tuleks kohelda kui võrdseid.	1	2	3

Esimesena väljavalitud (“kõige olulisem”) väärtus annab 5 punkti.

Edasi skoori vastavalt märgitud olulisusele:

.....(väited 3 ja 10) **HEASOOVLIKKUS** - keskendub lähedaste inimeste heaolule. Motiveeriv eesmärk on hoida ja saavutada nende inimeste heaolu, kellega me olema pidevas, igapäevases kontaktis.

.....(väited 2 ja 8) **ENESE-REALISEERIMINE** - püüdleb iseseisva mõtlemise ja iseseisva tegevuse poole ning oma võimete täielikule ja igakülgsele realiseerimisele. Arvab, et elus on kõige aluseks eneseareng.

.....(väited 4 ja 9) **NAUTIMINE** - keskendub põhiliselt naudingute leidmisele elus ja tundeliste vajaduste rahuldamisele. Arvab, et naudingud on kõige olulisemad elus.

.....(väited 1 ja 5) **ENESE-UPITAMINE** - keskendub põhiliselt iseenda saavutuste teistele esitamisele. Motiveeriv eesmärk on suunatud oma huvide ja oma isiku esitlemisele, seda isegi teiste inimeste heaolu arvelt.

.....(väited 6 ja 11) **KONSERVATIIVSUS** - keskendub oma elus alalhoidlikkusele ja hindab traditsioonilisi väärtusi. Ei soovi oma ellu muutusi ja uuendusi, püüab säilitada olemasolevat olukorda.

.....(väited 7 ja 12) **VAIMSUS** - keskendub elu mõtte otsimisele ja on salliv teiste erisuste suhtes. On motiveeritud uute ideede otsimisest ja mõtlemisvabadusest.

Väärtusi saab reastada nende olulisuse järgi. Kõige suurema punktisumma saanud väärtus on ühtlasi Sinu elus juhtivaks printsiibiks. Juhul, kui mõned väärtused said võrdse hulga punkte, siis nad konkureerivad omavahel. Nad on Sulle võrdset olulised – erinevates olukordades kasutad neid juhtprintsiipidena.

Mikko Lagerspetz

Kanaarilinnu munad

Jaan Kaplinski on võrrelnud loomeinimesi kanaarilindudega. Kuuldavasti on neid linde maa-alustesse kaevandustesse kaasa võetud selleks, et nad on mürgistele gaasidele inimestest tundlikumad ning saavad seetõttu kaevureid hoiatada ohu eest, mida need ise veel ei märka. Sarnane võiks kirjaniku arvates olla ka loomeinimese üks ülesanne ühiskonnas: hoiatada. Esseevõistluse tööde lugemisel tekkis mul aga tunne, et samasugune ähvardavate ohtude tunnetamise võime on teiselgi, meie ühiskonnas palju arvukamal rühmal: pealekasvaval põlvkonnal. „Ehk on lapsed need, kes peavad täiskasvanutele lihtsaid tõdesid meenutama?“, küsis üks ebavõrdsuse teemal kirjutatud võistlustöö.

Noorte kirjatööd lahkasid ebavõrdsuse probleemi sellise vahedusega, mida Eesti ajakirjanduses harva kohtab. Samas oli nendes puudu ühest, täiskasvanud inimeste kirjatükkides peaaegu kohustuslikuks saanud osast, nimelt olevate olude õigustamisest. Kui mõningat ebavõrdsust tunnustati mingis mõttes kõigile inimühiskondadele omaseks ja seega paratamatuks, ei kaasnud sellega heakskiitu ebavõrdsuse sellisele ulatusele, mis on tänasele Eestile iseloomulik. Eelkõige oli puudu täiskasvanutele oma-est viisist põhjendada praeguse ühiskonnakorra puudujääke eelneva korra omadega. Selles oli võistlustööde esitajatel õigus: tänast olukorda ei tee „möödapääsmatuks“ või „loomulikuks“ fakt, et enne iseseisvust, nõukogude korra ajal olid paljud teised asjad halvemini.

Võistlustöodes kajastuv idealism, leppimatus ebavõrdsuse probleemiga tuleneb kindlasti osaliselt sellest, et noortel ei saagi olla isiklikke mälestusi ajast, mil ühiskonnakord oli teine. Selles suhtes on põlvkondade

vahel oluline erinevus. Vanemad inimesed võivad kõigi praeguste probleemide kiuste ohata: hea, et niigi läks. Üks inglise mõtleja on väitnud, et see, kes noores eas sotsialist ei ole, on ilma südameta; aga see, kes vanas eas ei ole konservatiiv, on ilma mõistusega (kuigi on ka neid, kes loodavad elu lõpuni noored olla!). Vananedes kasvab inimese elukogemus ja teadmine, et iga hea idee teostamise ees on takistusi, ning et isegi parimad põhimõtted on mõnikord üksteisega vastuolus.

„Hea, et niigi läks” – see tõdemus annab tunnistust ka hirmust, mida tundsid Eesti uue iseseisvumise vaevalise teekonna läbi käinud inimesed. See hirm on hilisemal ajal koolis käinud põlvkonna jaoks tundmatu. Riiklik iseseisvus, sõnavabadus ja avatus välisilmale on noorte jaoks praegu iseenesestmõistetavad. Nii peabki see olema. Kadunud hirmu asemele on aga tekkinud teine: osutada uues ühiskonnas mittevajalikuks, kõikehõlmava olemusvõitluse kaotajaks. Ebavõrdsust sunnib noori taunima arusaam, et ühiskonna jaotumine võitjateks ja kaotajateks puudutab neid endid, ning et see jaotumine pole aus ega õiglane.

John Rawls, üks kaasaja kõige rohkem loetud ühiskonnateoreetikuid, on esitanud järgmise mõttekäigu selle välja selgitamiseks, mis on ühiskondlik õiglus. Kujutage ette, et peaksime (uuesti) sündima inimestena, aga teadmata, mis saaks olema meie sugu, vanus, ühiskonnaklass; või ilma et teaksime sedagi, mis ajastul sünnime. Millise ühiskonnakorralduse me sellisel juhul valiksime, kui see oleks meie otsustada? Rawls väidab, et me kalduksime eeldama „ausaid” ehk „õiglasid” (fair) ühiskonnaelu korraldamise reegleid, kuna vastasel juhul riskiksime ise sattuda ebaõiglaselt koheldute hulka. Võib-olla seisnebki seletus noorte õiglusejanule just selles? Üks noore inimese eripäradest on nimelt see, et tema tulevik on määratlemata. Ta suudab ennast ette kujutada nii tehnikuna kui taluperenaisena, nii aednikuna kui arstina, nii keevitajana kui luuletajana. Ühelgi nendest juhtudest ei tahaks ta saada ebaõiglaselt koheldud. Vanema, juba tööelusse astunud inimese vaateväli aheneb, ja ta kipub ühiskonda vaatama pigem endasarnaste inimeste seisukohalt. Suurem sõnaõigus ühiskonnas kipub aga praegu olema nendel, kellel hästi läheb – vähemalt seni, kuni ka teised jõuavad enda kaitseks ühineda ja sõnaõigust nõuda.

Tahaksin loota, et kirjatöid esitanute (ja nagu loodan, teistegi noorte) idealism ei haihtu pärast esimesi pettumusi. Sest idealism ja realism ei olegi alati vastandlikud. Ei oleks Eesti iseseisvuse taastamine 1991. aastal olnud võimalik ilma, et inimesed oleksid toona kauge, isegi saavutamatu näinud ideaali nimel töötanud. „Kanaarilindudeks” said järsku kõik need, kes eneses tundsid kodanikule omase vastutuse kutset. Võimalikuks sai see, mis natuke aega varem oli võimatu näinud. Raske on mõelda kõrgemat ideaali kui õiglane ühiskond; samas jäävad alatiseks muidugi püsima vaidlused selle üle, kuidas seda kõige paremini saavutada saaks. Oluline on sellest ideaalist mitte loobuda nn. tõsiasjadega arvestamise ettekäändel. Ilma idealismita, ilma uute väljakoosruvate kanaarilindudeta ei ole võimalik ka luua ühiskonda, mis võiks tulevikus olla inimsõbralikum praegusest.

mina!

mina!

MINA!

MINA!

mina!

mina

MINA!

Identiteedi kujunemine

mina,

MINA!

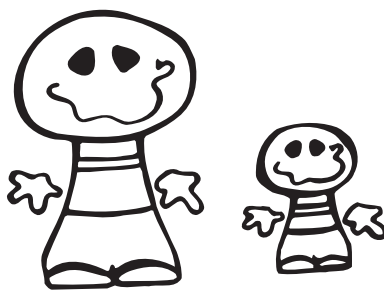
mina!

KERTTU MÄNNISTE

Kes mind tegelikult mõjutavad?

Kindlasti oli kunagi aeg, mil minule viidati kui hea lastetoaga tüdrukule, keda vanematel on õnnestunud soovitud suunas mõjutada. Ise ma seda aega eriti ei mäleta, aga arvan, et see vanematepoolne mõju toimus tänu lapse siirale soovile pai ja kuulekas

olla. Tänapäevaks on lapselikust kuulekusest saanud neutraalne viisakus. Kui vanemate roll on kahanenud, siis kes mind, üht noort inimest, tegelikult mõjutavad.

Mind kui isiksust on kujundanud eranditult kultuuriga seotud inimesed – kirjanikud, luuletajad, muusikud. Eestis elamise eelis on, et siin on lihtne saavutada vahetumat kontakti oma eeskujuga, mõjutajaga. Info kultuuriinimeste kohta levib Interneti, meedia ja sõpruskondade vahendusel; on täiesti reaalne raamatukaupluses oma eeskuju kõrval teost sirvida või temaga samasse kohvikulauda istuma sattuda. Vahetum ja mitmekülgsem kokkupuude eeskujuga aga tugevdab ja mitmekesistab tema mõju.

On väga raske, kui mitte võimatu suunata ja mõjutada kedagi, kes sellele vastu seisab. Seega peab olema loodud mingi impulss, soov mõjudele avatud olla. Minu puhul sai selleks algtõuke andjaks üks eakaaslane, kunsti- ja muusikalembene inimene. Mina lasin end mõjutada, võtsin omaks teatud subkultuuri mõtteviisi, seda enda omaga ühtlustades. Ma pooldan siiani vaateid, mis teatud luuletajate ja muusikute mõjutusel ku-

junesid ja praegu täiustuvad. Minu toonane mõjutaja on selle mõtteviisi tänaseks kõrvale jätnud. Siit ilmneb suurim vahe ajutise imetluse ja enda mõjutada laskmise vahel – esimene on lühiajaline ja pealiskaudne, teine tõsisem ja põhimõttelisem muutus.

Kõige kardinaalsemalt on mind mõjutanud eesti punk-rokkmuusika ja sellega seotud poeesia viljelejad. Nii muusika kui tekstidega on kõige tugevamat mõju avaldanud ansamblid Vennaskond, Metro Luminal, Sõpruse Puiestee. Mis on nende sõnumis mind nii mõjutanud? Kõigile kolmele kollektiivile on omane vaimsuse ja vabaduse vastandamine ühiskonnale ja selles valitsevatele normidele. Mina kui noor ja üldlevinud arusaamade järgi seega mässumeelne, enda arvates küllalt vaimne inimene, olen omaks võtnud ühiskonna poolt mõnevõrra tõrjutud ja vääriti mõistetud noore kul-

tuuriinimese rolli. Muusikute vabadust ja intelligent-

sust rõhutatav sõnum mõjub seda tugeva-

malt, mida avalikumalt kapitalistlik ühiskond väärtustab ainult

raha ja ametikohti, ning just seda praegune ühiskond

teeb. Seega on muusikute mõju – nii läbi lauluteksti-

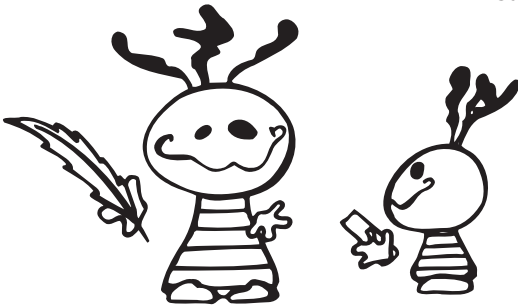
de kui ka intervjuude – avanud

mu silmad materialistlike vaadete

suhtes ning muutnud mind nende suhtes

kriitiliseks. Samades laulutekstides kajastub tasakaalustava jõuna vajadus leppida olukorraga, siin ja täna võimaluste piires edasi elada, sest lootus, et kusagil mujal võiks parem olla, on väga väike.

Üheks oluliseks põhjuseks, miks just nimetatud ansambelite sõnum, valdavalt pärit T. Trubetsky ja M. Vaigu sulest, mind nii tugevasti mõjutab,

on, et nad kirjeldavad keskkonda, millest mina pärit olen. Nende laulutekstid ja minu igapäevaelu on seotud poriste hämarate tänavate, hallide kivimajade ja vaesema keskklassi igapäevaste muredega. Sellega annavad nad võimaluse mulle ja paljudele minusarnastele noortele oma lihtsas ja rutiinses elus midagi poeetilist näha. Nad tõstavad veidi unistava ja igatseva linnanoore kõrgemale halli argipäeva, sotsiaalse ebavõrdsuse ja materialistlikkuse tasandist. Olulist rolli nende sõnumi mõjuvuse juures määrab, et mitmed neis ansamblites tegutsevatest muusikutest elatuvadki ainult muusikast, oma loomingust. Seega on nad noori julgustavad eeskujud ja usaldusväärsed näited, et ka raha väärtustavas ühiskonnas võib unistaja ja boheemlasena hakkama saada.

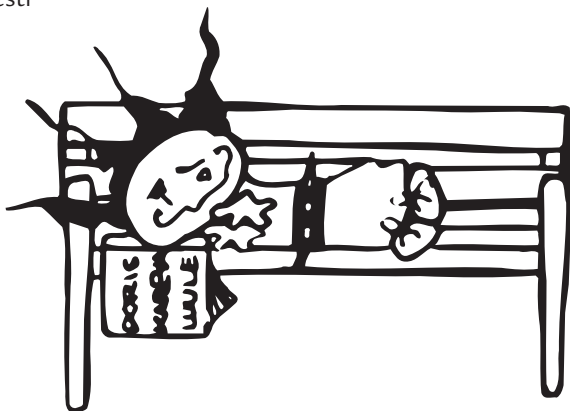
Punk-roki poeesiast samm edasi avarama ja mitmekihilisema maailma poole on Andres Aule looming. Erinevalt nimetatud ansamblite liikmetest ja laulutekstide autoritest on A. Aule autor, kellega mul puudub iga-sugune isiklikum kontakt ja kellest ma peaaegu mitte midagi ei tea. Tema luuletused, aga eriti proosalooming, mis oma kujundite ja meeleoludega läheneb lüürikale, on oluliselt mõjutanud mu maailma tunnetamise viisi. A. Aule tekstid koosnevad narratiivivabadest fragmentidest. Oluline on neis just keskkonna ja inimese emotsioonide vaheline seos. Sarnaselt rokkpoeesiaga on A. Aule loomingus mind mõjutavaks oluliseks jõuks äratundmine, sest ka A. Aule kirjeldab sama ühiskonna- ja sotsiaalset klassi, millest mina pärit olen. Veelgi olulisem mõjutaja on aga maailm, mille autor oma tekstides loob. See on tunnete, mälestuste, assotsiatsioonide ja seoste maailm, mis on pannud ka mind maailma ja inimesi terasemalt jälgima, pannud üritama tabada enda ja teiste väiksemaidki tundesähvatusi, andnud julgust kõike ümbritsevasse emotsionaalselt suhtuda. Melanhoolsete, kohati seosetutena tunduda võivate tekstide kummaline sügavus, keerukus ja mitmetiõlgendatavus on mind sageli tõsiselt mõtlema pannud. Piisab ainult

ühest lausest, mõttest, mis lugejat, antud juhul mind, terveks päevaks jälitama jääb ja võib öelda, et mingil moel on juba see üksainus mõte oma mõju avaldanud.

Minu kirjanduslembeseks inimeseks muutumisel on tähtis roll Indrek Hirvel. Tema luule ja tekstilooming on pannud mind eesti kirjandust lugema ja hindama. I. Hirve luuletused oma esteetilisusega on mind ka hingeliselt mõjutanud. Sarnaselt A. Aulega loob ka I. Hirv oma luuletustes ühtse tundedüllase maailma. Minule on veelgi olulisemat mõju avaldanud tema reisi- kirjalaadsed tekstid Pariisi kohta – linna kohta, mida ma ka ise armastan. I. Hirve Versailles' aia kirjeldus inspireeris mind niivõrd, et ise seal viibides üritasin näha seda paika samasuguse poeedipilguga, leida salapäraseid ja üksildasi hekinurki, imetleda sama vaimustunult veepiiskade sätendust õhus. I. Hirve tekst julgustas avastama paiku, mis on olulised mulle, mitte traditsioonilised turistide magnetid.

Eraldi märkimist vääri va mulje jättis luuleõhtu Niguliste kirikus, kus I. Hirv ise oma poesiat esitas. Oli raske uskuda, et see vaikse häälega oma ette hoidev mees on kirjutanud vägagi kirglikku ja n.ö. lihalikku armastusluulet ning on K. M. Sinijärve tsiteerides „viimane suur eesti poeet”. Luuletaja tagasihoidlikkus, isegi mõningane ujedus pani mind mõtlema, kuivõrd ma kaldun stampidesse, mõeldes, et

edukas kirjanik, luuletaja peab olema silmatorkav. See luuleõhtu pani veelgi sügavamalt süüvima I. Hirve loomingusse, olema veelgi avatum emotsioonidele, mida õhkub tema teostest.

Mulle eneselegi ootamatult tugevalt on mind mõjutanud 19. sajandi vene romantikud ja realistid. Nende looming kirjeldab kaasaja Vene eluolu, käitumisnorme ja sotsiaalset olukorda nii köitvalt, et nende teosed on pannud mind sellest ajastust väga huvituma. Lisaks huvile on vene kirjanike loomingu lugemine õpetanud mind paremini süvenema ja keskenduma asjadele, millega tegelemine mulle endale midagi pakub. Lisaks teoste lugemisele olen tutvunud kirjanike elulugude ja loomingu analüüsiga, uurinud selle ajastu elu kajastavaid muid teoseid, näiteks J. Lotmani „Vestlusi vene kultuuriloost”. 19. sajandi vene kirjanikud on mind pannud avastama vene kultuuri mitmekülgset, õpetanud süvenema ja mind huvitavatele teemadele keskenduma ja pühenduma.

Vene klassikud on pannud mind kirjandusse tõsisemalt ja analüüsimisemalt suhtuma. Eesti autorid on rohkem mõjutanud tõekspidamisi ja maailmatunnetust. Kõigi tegurite koosmõjul on minust kujunenud muusika- ja kirjanduslembene isiksus.

Kaarel Vaidla

Kas julgen olla mina ise ?

Kõik inimesed on erinevad ning just erinevused muudavad neid huvitavaks. Samas tahetakse tihti näida kellegi teisena ning sõltuvalt seltskonnast tuuakse esile oma erinevad omadused. Mõnikord võib mõne tuttava osas tekkida küsimus, kas ta ikka on selline nagu näib, või on ta tõeline iseloom osavalt mõne maskiga kaetud. Selge on ka tõelise olemuse muutumine inimese ja tema ümbruse pidevas arengus. Tekib küsimus, kas tõeline olemus on see, kes ollakse, tahetakse olla või kellena näidatakse. Teisisõnu: kas julgeme endale aru anda oma tõelisest loomusest ja sellele vastavalt käituda, areneda ja vaimselt kasvada.

Kui inimene sünnib, siis üldjoontes on ta iseloom määratud, ent samas on talle jäetud otsustusvõime, mille abil tema ise saab mingil määral valida, millistel joontel avalduda laseb. Aja jooksul saadakse ümbritsevast mõjutusi ning nõnda tekibki vaimusilmas kujutis — ideaal — milline tahetakse olla. Seejärel üritatakse näida võimalikult lähedasena oma ideaalile, kuid samas säilib midagi ka põhiloomusest, mis ei lase täielikult saada selleks soovitavaks ideaaliks. Näiteks kuulus vene kirjanik Lev Tolstoi rajas idee ideaalsest aadlikust, kuid isegi suure pingutuse abil ei suutnud ta ise sellega samastuda — ärimehelik kavalus edenes kiire linnastumise pärituules jõudsasti ning aadellik aumõiste osutus vene külakogukonna tavadega võrdsest iganenuks. Taolise ebaõnnestumise teadvustamine on igapäevasele tõsiseks pettumuseks; ka Tolstoi koges seda tõsise hoobina oma eetilisele ideaalile.

Samas on küsitav, kas see isikliku ideaali poole pürgimine on püüd tõelise mina poole või enese tõelise olemuse katmine võltskestaga. Loo-

gilisena näib teine variant, ent mingi ideaali poole püüdlevad kõik inimesed ning seega näib, et kõigil puudub julgus jääda iseendaks. Teisalt võib püüdlemist isikliku ideaali poole pidada loomulikuks ning seega on tegemist tegeliku mina murdosaga. Selle põhjal võiks järeldada, et visa pürgimine ideaali poole eeldab julgust iseendaks jääda.

Parima variandina näib „kuldne kesktee”, kus varem välja kujunenud isikupära inimesele igiomase täiuslikkuseihalusega tasakaalu saavutab.

Seda kuldset keskteed on raske leida, sest tegelikult ei teata kunagi, kus täpselt asutakse — teatakse vaid seda, et ollakse teel ideaali poole. Esialgu julgeb ju igaüks olla tema ise ning asuda etteaimatust veelgi raskemale teekonnale. Paraku tuleb sel teekonnal teha raskeid valikuid, mis võivad hõlpsasti valeks osutuda. Sellisel juhul on tulemuseks kaldumine „kuldset keskteelt” kaugemale ja oma ideaalist võõrandumine. Eksimuste kogemise kaudu kaob ka julgus säilitada oma identiteet ning hakatakse käituma nii, nagu ümbritsev keskkond seda nõuab — iseendaks jäämise julgus on äkitselt haihtnud. Iseendaks jäämine

pettumuste ja ebaõnne

Nõnda minnak-

lihtsama vas-

tupanu teed

ning enam

ei lähtuta

isiklikust

eetilisest

ideaalist,

vaid pel-

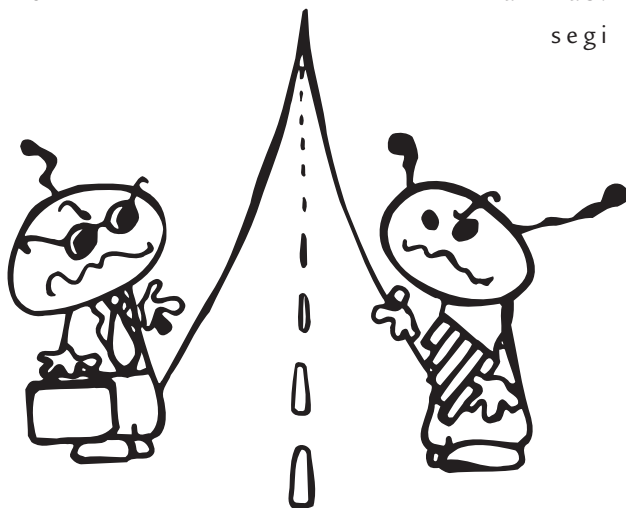
galt kasulik-

kusest. Nõnda

näib olevat vaid

allikas.

segi

käituvad inimesed erinevates sotsiaalsetes ja vanuselistes gruppides. Noored, kes kooliõpilasena ei ole kuigi edukad, seavad oma elus tähtsaimale kohale oma „sõbrad”: nende järgi painutatakse oma kõne- ja käitumisviisi, nende „elutõed” tõrjuvad jõhkralt välja senised haprad ideaalid. Tähtsaks muutuvad näilised väärtused, unustatakse haridus – nagu kõik muugi, mida seni oluliseks peeti. Samas avatakse oma uue käitumislaadiga tee uutele tutvustele, pidudele ja muudele lõbustustele. Peagi unustatakse kunagised väärtushinnangud täielikult ning toimub tõelise mina mandumine. Siit algab uus tsükkel: taas julgetakse olla ülbe puberteedialise nägu „mina ise”, kuni karistuse leidnud väärsammud ja väärteod viimaks sellegi julguse röövivad. Vastvalminud identiteet minetatakse ja liitutakse uue, allakäiguredelil lähimaks osutunud sotsiaalse grupiga.

Kirjeldatud ahelreaktsioon võib käivituda ühegi selgesti adutava põhjuseta.

Tihti on aga muutumise põhjuseks otsene vajadus oma eksistents säilitada, mis on bioloogiliselt võttes mõistetav loomulik vajadus elada ja oma elu eest igal võimalikul viisil võidelda. Oma senistest vaadetest ja ideedest ollakse valmis loobuma vaid elu säilitamise nimel. See on tüüpiline käitumine valitsuskordade vahetumise aegadel. Uue korra ajal säilib mingi aja isiklik identiteet – küll olude sunnil maha salatud – kuid mingi aja möödudes hakkab uus kord oma mõju avaldama, asudes kiiresti tegelikku mina deformeerima. Pole lihtsalt julgust oma tegelikku olemust iseendalegi tunnistada ning seetõttu alistutakse uuele korrale ja ollakse valmis ka iseendis muutusi esile kutsuma. Säärane „kameeleoni identiteet” on nii mõnelgi inimesel lausa varnast võtta. Ta loobub oma tegelikust olemusest antud olukorras kergemini kui teised. Näiteks Suure Prantsuse Revolutsiooni päevil oli tänapäeva diplomaatia rajaja Talleyrand välisminister koguni seitsmes valitsuses, seda küllap sagedasti oma tegeliku olemuse allasuru-

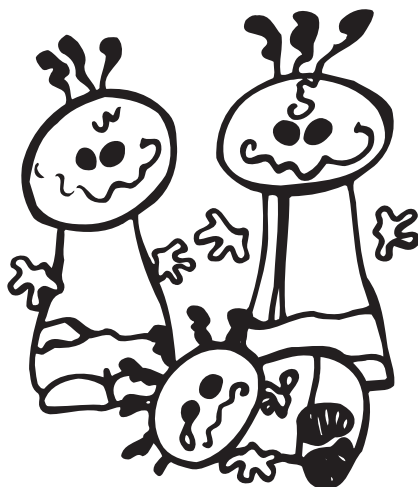
mise hinnaga. Samas tagas see tema ellujäämise ja koguni hea elu keerulises ja ohtlikus situatsioonis. Mõned inimesed aga teevad kõik võimaliku, et igasugusest võltskestast hoiduda. Selle hinnaks võib aga tihti olla nii enda kui ka lähedaste häving. Nii hukkus siinsetel aladel kommunistliku režiimi kehtestamise käigus lugematul arvul perekondi vaid seetõttu, et julgeti jääda iseendaks. Veelgi enam: eetilisi veendumusi peeti ellujäämisest kaugelt tähtsamaks. Et ellujäämiseks tuli mingi muudatus oma tõelises loomuses teha küllap iga tänapäeva eestlase esivanemal, võib sõnada „...keskmised koju tulevad” lõppevat vanasõna ka tänapäeval kõigiti kehtivaks pidada.

Esivanemate kokkulepaslikku vaimu kirudes võib tunduda, et oma tõelise olemuse säilitamiseks ei tohi inimene läbi teha mingeid muutusi, kuid see näib absurdne. Kas vastsündinu jääb iseendaks, kui ta ei arene? Kas kasvades ja ümbritsevat tundma õppides taganeb ta oma tõelisest loomusest? Nõnda on E.T.A.Hoffmann oma raamatus „Õpetlikke ülestähendusi kõuts Murri sulest” kujutanud prints Irenäusi, „kes oli määratud igavesti lapseks jääma”. Kas antud juhul on tegemist tõelise mina säilitamisega? Kas isegi Kõuts Murr ei tundunud tegelaskujuna arenemisaltim, läbilöögi-võimelisem ja isikupärasem? Kas ei ole isiksusena võrratult kütkestavam kapellmeister Kreisler ise, kelle inimlikest eksirännakutest ja kannatustest kõneleva raamatu rebitud lehtedele too kirjaoskaja kõuts oma kassimemuaarid kritseldas? Vaidlematult on raske „igavese lapse” minapilti muutumises kujutleda, kuid siiski: just lapsed võtavad vastu uusi teadmisi, mis võivad kujundada nende olemust. Arenedes ning ajateljel läbi muutlike ümbritsevate keskkondade rännates on oma tõelise olemuse arengu vältimine mõeldamatu, lausa tarbetu. Põhijoontes jääb aga inimese tõeline mina samaks. Seetõttu võib väita, et peasuunaga piirnevate muudatuste ilmnemisel pole mitte midagi ühist oma tõelise olemuse hülgamisega, küll aga loomuliku

arenemisega. Kõik, mis elab, areneb — areng on loomulik nähtus. Seetõttu igaüks, kes elab ümbritseva kolossaalsete mõjude all, kuid ei kiirusta oma olemises ja suhtumistes revolutsioone korraldama, julgeb jääda iseendaks. Oma tõelisest olemusest taganemiseks võib pidada ebaloomulike, forseeritud muudatuste tegemist — mis ei ole toonastel lõnguste, hipide ja punkarite põlvkondadel takistanud kasvamast igati vaimurikasteks, kindlameelseteks ja austusväärseteks inimesteks.

On tõsi, et aeg võib ravida hullemaidki hinge haavad.

Tihti on iseenda kallal toime pandud muudatused aga pöördumatud ning endist, jällegi ihaldusväärseks muutunud olemust raske taastada. Pealegi on pealesurutud „uus mina” saavutanud arvatava tõelise olemuse staatuse. Inimene taastab julguse jääda endaks, kuid kas see on ikka tema tõeline iseloom? Eelneva põhjal näeme, et loomuse areng on normaalne ja pealesurutud muutus ebanormaalne. Kuidas aga suhtuda meelega põhjustatud muutuse loomulikuks muutumisse? Kas sellesse tuleks suhtuda võrdväärselt varasema sünnipärase olemusega? Vaid sünnipärane, rikkumata loomus saab olla harmoonilise, tasakaalustatud ja arenguvõimelise isiksuse kujunemise aluseks. Põhi-loomus on lammutamatu vundament, ta suudab kanda loendamatu elu

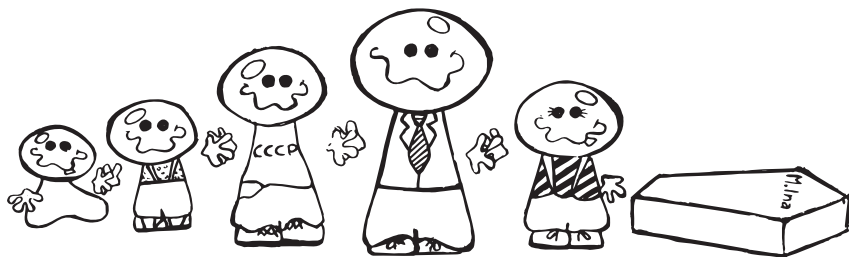

jooksul omandatavaid kaalukaid ja hinnalisi omadusi ja hoolimata kõigest kumab see alati läbi kuitahes võluvate või võigaste võltskestade. Kuivõrd loendamatu hulk kirjandusteoseid keskendub pahelise „meie aja kangelase” taunimisväärse teotsemise kirjeldamisele, jättes paharetist peategelasele positiivse kangelase oreooli, võib selle põhjuseks pidada just seda aimuva põhiolemuse tajumist „tõelise mina” rollis. Tõelise mina avaldumiseks seda laadi teostes nagu ei vajatagi mingit julgust — see võib avalduda alati ja kõiges, oma ootamatuseski etteaimataval viisil ... näiteks argusena mõttetust duellist keelduda...

Kas peaksime muret tundma, et meie „tõeline mina” sobival hetkel kenasti „kaadrisse jääb”? Kas inimene ise ikka adub, milline on ta tegelik loomus? Üheski olukorras ei või kindel olla, et parajasti tegutsev loomus on ehedalt tõeline, isegi kui teadlikult mingit käitumismalli ei järgita. Ebasõbralikus ümbruses võib tegelik iseloom mähkuda valehäbelikkuse ämblikuvõrku, ilma et inimene ise sellest arugi saaks. Lohutavana mõjub raskesti põhjendatav veendumus: ei pruugi halvimalgi juhul tõeline olemus reflektorselt transformeeruda. Isiksuse immuunsussüsteem käivitub, kutsudes küll pahatihti esile letargilisi reaktsioone...

„Ärgu olgu see surm, vaid saja-aastane uni!” hüüdis Hea Haldjas kiirustades.

Olgu need sõnad lohutuseks neilegi, kes puberteedieaga piirnevais probleemide-padrikuis oma kuuldekaugusest välja libisenud MINA arglikult taga huikavad.

Diana Randla

Kes mind tegelikult mõjutavad?

Hea ühene vastus. Kõik! Nad kõik mõjutavad mind, Te kõik mõjutate mind! Need keda ma ei näe, mõjutavad mind kõige rohkem... Kuna ma ei ela materiaalses maailmas üksinda, siis võime kõik tajuda, kuidas meie kõikide tsoonid on omavahel seotud. Inimesed Bulgaarias mõjutavad mind, sest mind ahistab mõte, et ma ei tea, kes seal on, kes nad on. Ma tean, et nad teevad asju, mille tagajärgi tunnen ka mina.

On imelik mõtelda ka tegelikult viisil, et inime-
ne, keda ma tean endale mõju avaldavat,
sureb ära. Ja nüüd? Haare läks kuidagi
lõdvemaks.

Need suured inimesed, oma suurtel kohtadel, oma suurte pal-
kadega, oma suurte otsustega. Nad mõjutavad oma suurte otsustega neid, kes mulle haiget teevad. See on kõige otsesem kontakt, mõjutamine. Olles tavaline kriitiline nooruk, ei mõista ega pane ma kõike head tähele, sest seda on nii vähe. Avaliku elu tegelasi jälgides mõistan ma ikka ja jälle, kuidas ei tohi kedagi usaldada, kuidas ei tohi rääkida endast. Jah, ma olen juba õppinud salatsema, kandma maske kui teatris. Sel viisil suudab inim mõistus ikka palju paralleele tõmmata... Kui ma üldse kedagi usaldan, siis on need pisikesed putukad. Väikeste ajudega. Toome näiteks liblika. Liblikas on väike, kerge, õhuline, lendlev, muretu, lühikese elueaga. Isegi kui ta tahaks, ei suudaks ta midagi teha. Ta on õnnistatud.

Küsige minu arvamust ja ma vastan teile: laske asjadel olla nii nagu nad on! Me teame, et vanad asjad on head, me austame vanu kombeid rohkem, vanad veinid on head, kaitseme iidseid objekte, Piibel. Kuid liigagi tihti näen, kuidas soovitakse ikka käsi külge panna ja parandada, ja alati leiab, mida parandada. Ometi ma ei mõista miks? Olge niisama. Vaadake! Ehk on tõesti asi selles, et meid on liiga palju. Oleks vaja tegevust kõigile, sest tegevusetuses inimene kaua olla ei suuda. Teame, et see on kiire tee hullumiseni. Siis meid peidetakse...

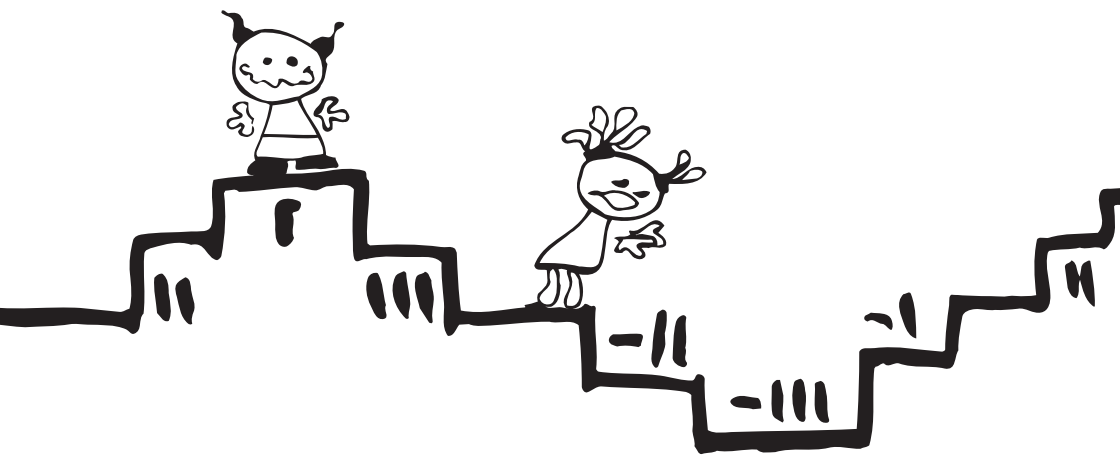
Tahan rääkida sümbolites. Nagu ennist rääkisid liblikast, siis nüüd võin tuua temast ka näite. Näiteks, kuidas vaatamisest kaugemale minnes on tagajärjed enamjaolt kurvad. Liblikas on ilus, ilus vaadata. Puudutad teda, hakkab ta rabelema, püüad kinni puutuvad Su sõrmed igal juhul tema tiibu. Sel momendil teame, et tiivalt tuleb tolm ning siis ei saa enam keegi teine teda jälgida. Kuid pole hullu, ta oli kõigest liblikas. Usun siiski, et oleme viinud asja nii kaugemale, et teeksimme enesele karuteene jättes asjad nii, nagu on. Oleme ju heas humaanses ühiskonnas, igaüks proovib parandada asju omamoodi, läbi oma vaatenurga. Depressiivne.

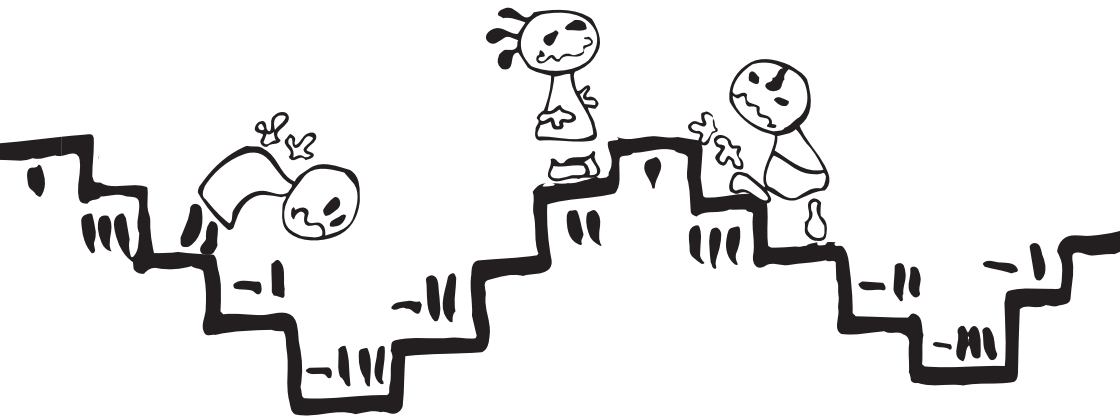
Sooviksin olla kunagi psühhiaatervanglas. Olla toeks seal inividile. Mõnele, mitte aga kõikidele. Hirmutav mõte? Meeletu, kui kergelt võib inimene vangi minna. Kuid seal ei jäeta enam asju nii, nagu nad on olnud. See paneb alles psüühika proovile. Nüüd hakkab alles tõeline olemusvõitlus.

Lastele õpetatakse poliitikat, igat sorti. Meid õpetatakse auahneteks, auahneteks auta. Häbi! Ajakirjandus ja kollane ajakirjandus, rääkige meile veel ilusatest ja rikestest, vaestest ja koledatest, väga headest ja väga halvadest. Jätkake, ärge rääkige meile vahepealsetest inimestest, töölisklassist, lihtinimestest. Muidugi, elame ju maailmas, kus esinevad ainult ekstreemumid! Soovin, et lastele/noortele räägitaks (kuna neil on oma kindad vaated ja arusaamad välja kujunemata) vangidest, vanglatest, hullumajadest, vaimselt haigetest inimestest! Neid on nii palju! Maailm on meile juba tuttav oma riugaste pooldest. Mõnest kodus julmalt koheldud lapsest tuleb kindlasti külmasüdameline mõrtsukas. Mõni armas, lahke, sõnakuulelik tüdruk ikka vägistatakse ära. Mõnest heidikust ja alavääristatust lapsest tuleb kindlasti üks suure mõjuvõimuga kohtunik. Juba konkreetselt Eesti vanglates lihtsalt pole ruumi inimeste jaoks. Tartu vangla, ilusa mõttega teha nt 4-inimese ruumid on juba narivoodeid täis. Ehitati vangla juurde, et oleks vangidel ka rohkem privaatsust, et nad poleks üksteise otsa topitud. Poleks minu meelest paha mõte hakata lapse psühholoogiat ette valmistama juba tulevikuks. Aga ei, meil ei räägita sellest. Vägaagi humanne on õnnelike inimeste eest peita õnnetuid inimesi. Mida ei näe, seda pole olemas. Mis valesti, see uuesti või õigemini: võtame uue...

Kurb, et ma nii negatiivse, kriitilise suhtumisega olen. Aga miks? Ma vaatan ja otsin, otsin enda mõjutajat. Ma näen kedagi, jah see võiks olla jah tema, aga ei, ma näen temast läbi. Tema taga on tühjus, aga tühjuses mu silmad ja mõistus kahjuks kedagi ega midagi ei näe. Ma ei saa aru, kes?

Valikud ja eetika

Ivika Laager

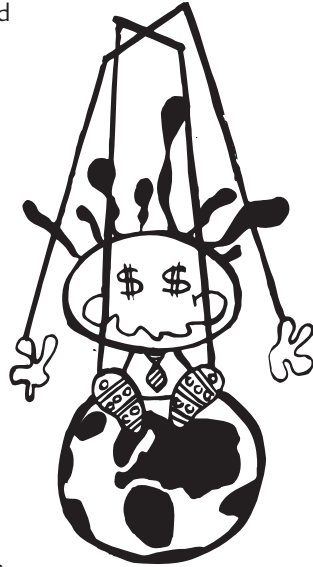
Elu tõelised ja näilised väärtused

Elu ei ole igavene, aga elu väljendused on veel üürikesemad, hetkelisemad, mööduvamad. Kõigi inimolenditel on eesmärk, leida oma rännakutel need tõelised väärtused, mis täidavad tema elu tasakaalu ja harmooniaga, leida oma elu eesmärk, et siis lahkuda igavese õnne radadele. Kuid milles siis küsimus, kui kõik on nii lihtne? Aga millest tuleneb see harmoonia, kuidas teha vahet sellel tõelisusel – näilisusel.

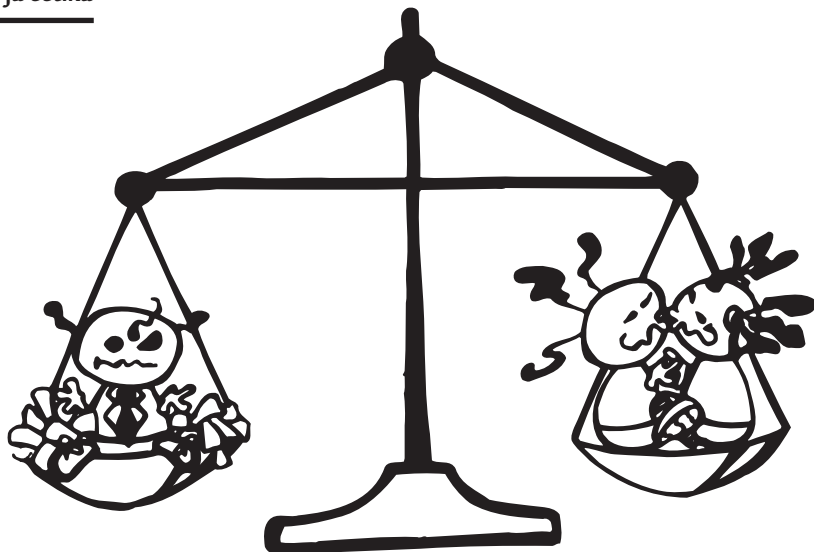
Elu tõeliste väärtuste otsing on nagu rännak läbi kõrbe, kus janusele seiklejale vahelduvad üha säravamad miraažid, mis tihti hukatusse viivad. Aegade jooksul on üheks uhkeimaks illusiooniks, näiliseks eluväärtuseks, olnud varanduslik rikkus, raha. Inimeloomuse osaks on asjadeomamiskirg: mida kallim, säravam, uhkem, seda parem, et siis kõik näeksid, imetleksid. Iga inimene ihaldab olla särav Päike, mille ümber kogu universum pöörleb, kuid tegelikult on ta vaid parasiit, kes ei oksagi elada ilma teistelt kasu (heakskiitu) saamata, teisi ohtu seadmata. Oleme kuulnud nendest miljonitest, mis võidetakse, näpuga vedanud järke varakate edetabelites, unistades ükskord ka oma nime sealt leida. Kuid kas saame nende nimede taha tingimata tõmmata ka võrdusmärgi ja kirjutada: elu unistused on täitunud, võib rännata igavese õnne radadele. Arvan, et ei. Materiaalsus on vaid vahend, mitte eesmärk ja millegipärast on inimestel alati puudus vahenditest, mitte eesmärkidest.

Ühasirgudeskaotab inimlaps võimeimestada maailma imepäraste üle, tunda rõõmu pisikestest asjadest. Kasvades loob inimene endale näidismaailma, kus on olulised vaid suured saavutused, inimene kapseldub, kohaneb teda ümbritsevaga, võtab üle teiste mallid, elu eesmärgid. Ta on kui

marionett, kes lihtsalt mängib oma päheõpitud osa ühes igavas näitemängus. Ka Honoré de Balzaci „Ilsa Goriot's” võime näha Delphine'i ja Anastasie liigendnukulikke käitumist, nende kohanemist ilu, sära ja uhkusega maailmas, kus tähtis on raha, positsioon, kuid välise uhkuse all oli vaid kalkus, külmus, pidevad pisarad ja mure kujutluspildi säilimise pärast. Ka Rastignac loobub oma lapselikkusest, karmidest pettumustest haavatuna lubab ta võitlusesse astuda, kuid edaspidi ka tema kapseldub, kalgistub ja kohaneb keskkonnaga (hetkeks särama löönud näitemäng tuhmub taas). Kuid oleneb ju näitemäng suure osas ka näitlejatest, peab end lahti kiskuma neist köidikutest, et siirduda elu tõeliseid väärtusi otsima, sest „maailmas leidub nii palju meie kõigi jaoks, kui meil ainult on silmi seda näha, südant seda armastada ja käsi selle järele sirutamiseks...” (Lucy Maud Montgomery). Ja selleks elu tõeliseks väärtuseks ongi see tahtejõud avada oma silmad, hoida valla oma südame ukсед ning sirutada käsi nii andmiseks kui võtmiseks. Ja nii nagu öeldakse, et elu on ring, muutuvad inimesed vananedes ka taas lasteks, ja alles nüüd mõistavad nad elu jooksul kogetut ja paraku alles nüüd suudavad nad vahet teha tõelisusel ja pettekujutlustel.

„Otsige iseendas ja te leiate kõik.” (Goethe) Kui Goethe mõtleb otsida vastuseid iseendast, enda hingest, siis ka budistidel on teooria, et me võime õppida isegi enda kõige pisematest ehitusstruktuuridest — iga

rakk töötab ka andmise seaduse kaudu. Rakk on elus ja terve, kui ta on tasakaaluseisundis. See tasakaaluseisund on täitumise ja harmoonia seisund, ja seda säilitatakse pideva andmise ja võtmise teel. Iga rakk annab igale teisele rakule ja toetab teda, ja saab omakorda toidetud iga teise raku poolt. Ja ainult seda andmisvoolu säilitades suudab rakk saada ja sel viisil jätkata oma elu.

Põhimõte on see, et tuleb õppida andma seda, mida taotled ise. Kui taotled küllust, anna küllust; kui taotled raha, anna raha; kui taotled armastust, hindamist ja lembust, siis õpi andma armastust, hindamist ja lembust. Peamine Elu seadus on tasakaal. Inimesel on palju väärtusi ja nende omandamisel peab valitsema harmoonia.

Oleme peatunud hetkeks, et kohtuda teineteisega, käia koos, armastada, saada osa. See on hinnaline hetk, aga see on mööduv. See on üks väike vahepala igavikus. Kui osaleme hoolivuses, muretuses ja armastuses, siis loome küllust ja rõõmu üksteisele. Ja siis on see hetk olnud elamisväärtus — tõeline väärtus elule.

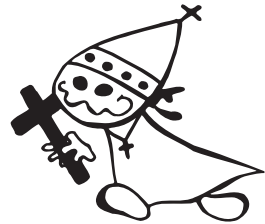
Karmen Süld

Kas religioon on mulle toeks?

Tänapäeva eestlastel on kummaline suhtumine religiooni. Sadu aastaid tagasi kummardasid meie esivanemad loodust ja Taarat ning nende järglastest said sakslaste õpetusel kristlased. Usk peaks olema osa eestlaste identiteedist, tunnistus sellest, et oleme kultuurse taustaga rahvus. Tänapäeval aga on keskmise eestlase reaktsioon ainuüksi sõnale religioon allergiliselt paaniline: „Appi, jälle need usklikud!” Kas teavad need inimesed ikka, mida nad nii väga kardavad ja eitavad?

Mulle isiklikult on väga sümpaatne ainuüksi mõte sellest, et keegi kuskil valvab mu üle ja on toeks, kui vaja. Ma ei näe selles midagi kardetatavat või naeruväärset. Praegune elu on liiga keeruline ja karm selleks, et jääda rangelt ratsionaalse reaalsuse piiridesse.

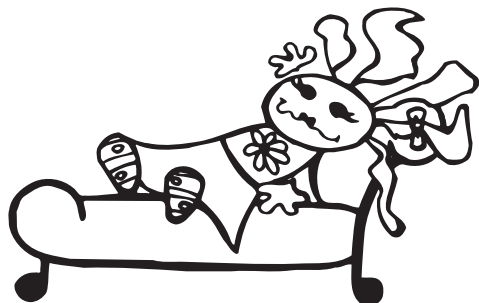
Taoline ellusuhtumine muudab inimesed kalkuleerivateks, küündimatuteks ja iseka-

teks. Sellised inimesed eksistevivad (mitte ei ela) sageli vaid selleks, et oma pangaarvet ja egot suurendada. Inimesele on juba kord antud kujutlusvõime, mis aitab tajuda ka füüsiliselt olematut. Miks mitte siis seda kasutada ja sellega oma elu rikastada ning oma eksistentsi õigustada? Usk kellegi kõikvõimsa, kuigi hoomamatu, olemasollu aitab mul enda jaoks elu keerulisi nüansse lahti mõtestada ning ettetulevatest probleemidest vapralt jagu saada. Seejuures ei pea ma

tundma kahetsust minevikus tehtud vigade pärast, sest elan olevikus, kus mul on võimalus olnu heastada, käitudes paremini.

Mured kipuvad ootamatult tulema. Alati ei ole läheduses sõpra – sellist, kes tahaks kuulata ja ka mõistaks. Pealegi tuleb ette probleeme, millest erinevatel põhjustel isegi kõige lähedasemale inimesele rääkida ei taha. Ühel hetkel

muutub koorem üksinda kandmiseks liiga raskeks. Kogunenud mõtete laviin tuleb endast välja suunata ja sasipundar kuidagi lahti harutada, et mitte pead kaotada. Mina olen sellistel hetkedel leidnud

abi dialoogist/
monoloogist Juma-

laga. See on nagu enda tühjaks mõtlemine. Samal ajal ei pea ma muretsema, kas tegin õigesti, et üldse sellest rääkisin. Mulle saab osaks vaid omaenese kriitika, mitte kellegi teise, ning pole hirmu, et sõbrale usaldatud mure mõne kõrvalise isiku kõrvu kuulub. Inimsuhetes jääb aga selline võimalus alati. Nii on parem teinekord asjad, kas või osaliselt, kõigepealt enda jaoks selgeks mõelda ja alles siis sõbra poole pöörduda. Lõpuks tuleb lahendused ikkagi ise leida. Ent samas pakub rahuldust teadmine, et keegi kuulab ja võib-olla ka aitab ning ma pole kunagi päris ükski.

Samas on religioon – minu puhul on see kõige lähedasem kristlusele – hea moodus enesedistsipliiniks. Ma tean, et pean inimesi enda ümber

respekteerima, sellistena nagu nad on, ja käitun vastavalt. Vaevalt kellelgi on midagi selle vastu, et ma talle tema puudusi nina alla ei hõõru. Kui suudan end talitseda, olen ise rahul ja seda on ka teised (ka appi-reaktsiooniga inimesed). Taoline enesekasvatus aitab mul lõpuks mõista, miks inimesed käituvad just nii ja mitte teisiti, millised on nende tegude ajendid. Võtan minule suunatud märkusi rahulikult, vastu ründamata. Nii olen muutunud ajapikku kannatlikumaks ja empaatilisemaks (— seda vist nime-tataksegi ligimesearmastuseks).

Siiski pean tunnistama, et tunnen Piibli tõdesid vaid selle põhjal, mida siit või sealt kuulnud olen ja seda on tegelikult ääretult vähe. Olen pidanud seetõttu mõnikord tõdema, et minu teadmistes on suur lünk. See on ühtlasi märk minu harimatusest, sest on ju kultuuri alustala kunst — olgu siis tegemist kirjanduse, muusika või kujutava kunstiga — tihedalt seotud religiooniga. Erinevate kunstiliikidega puutun aga oma igapäevaelus tihti kokku. Piisaks kas või Piibli lugemisest, et paremini aru saada lääne tsivilisatsiooni ajaloost.

Religioossesse haridusse puutuvad otsused on aga minu ja ka teiste noorte eest juba langetatud. Koolide ainekavast on välja jäetud religiooniõpetus. Minu jaoks on see samaväärne ajaloo (ka muusika- ja kunstiajaloo) ja ühiskonnaõpetuse tunniplaanist ära jätmisega. On ju religiooniõpetus viimastega tihedalt seotud, andes ülevaate erinevate kultuuride mõtte- ja elulaadist. Minagi tahaksin teada, mida mõtleb näiteks islami enesetapurterrorist, kes õhib end suure lõhkeaine laadungiga rahvarohkel turuplatsil. Millised on tema tõekspidamised ja tegude ajendid? Millesse või kellesse usub tema? Sellistele eluliselt olulistele küsimustele jäävad vastused saamata, sest mulle pole jäetud võimalust vastavaid teadmisi koos muu üldhariduskooli haridusega omandada. See lünk teadmistes takistab noorel inimesel oluliselt orienteerumist tänapäeva globaliseerivas maailmas, mis on vägagi tundlik religiooni küsimustes.

Siinkohal jääb mulle ka arusaamatuks, miks seostatakse religiooniõpetust vaid kristlusega. Maailmas eksisteerib veel palju teisigi usutunnistusi, mis kujundavad erinevate rahvuste elulaadi. Mõningased teadmised idamaiste kultuuride religioonist ei laiendaks ainult silmaringi, aga aitaks ka sealsesse kultuuriruumi sattudes käituda kohaselt.

Juhtusin hiljuti nägema filmi Inglismaa kuninganna Elisabethist. Tema elutööks oli anglikaani kiriku rajamine, millest on saanud omamoodi märk Inglismaa eneseväarikusest. Eestlased on läbi aegade pidanud oma eeskujudeks Lääne-Euroopa suurriike – olgu siis tegu Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaaga – sest sealsed elanikud on eelkõige kultuurirahvad. Miks on siis tähele panemata jäänud, et nende maade kultuursuse aluseks on just nimelt religioon? Minul on aidanud religioon end tänapäeva kirjus maailmapildis määratleda – lisaks sellele, et olen eestlane, võin end tunda ka täisväärtusliku eurooplasena. Ja viimastega seob mind just nimelt kristlik usutunnistus...

Tõnn Sikk

Elu tõelised ja näilised väärtused

On kaunis pühapäevahommiksuures linnas. Valged lumehelbed langetavad õrnalt pargis kasvavatele raagus puudele ning katavad pargipingil magava mehe näo. Pargis jalutab vanaproua oma valge puudliga, puude vahelt viskab esimesi kiiri tõusev hommikupäike. Kuigi pargi vastas asuva kaubamaja avamiseni on veel pool tundi, kostab sealtpoolt loomalikke hääletsusi. Kaubamaja ukse taga tungleb närviline rahvamass. Kell lööb üheksa, ukсед avatakse. Inimesed heidavad seljast riided ning tormavad ihualasti ostusaale vallutama. Ei, need ei ole mitte hullunud nudistid, vaid tavalised inimesed, kes võtavad osa kaubamaja uuest kampaaniast, mille kohaselt 50 esimest alasti ostjat saavad 50% soodustust.

Inimvõimed on piiritud, inimesed võivad teha kõik selleks, et paar krooni kokku hoida. Mõtlemata sellele, kas neil pakutud kaupa isegi vaja on, loobuvad nad väarikusest, aust ja inimlikkusest ostuhimu nimel.

Näide, kus alasti ostjatele lubati soodustust, polnud välja mõeldud – paar aastat tagasi rakendati seda Inglismaal. Kindlasti oleks ka eestlased nõus sellisel üritusel osalema, raha ja ostmise kultus on ka siin ülimalt levinud. Siiski on enamik ühehäälselt nõus, et selliste asjade väärtustamine ei kõlba kuhugi. Mis siis ikkagi on need väärtused, mida elus tuleks tõeliselt hinnata?

Kindel on see, et pole olemas mingeid universaalseid eluväärtusi, mis kõigile inimestele sobiks. Niipalju kui on erinevaid inimesi, on olemas ka erinevaid arvamusi ja erinevaid arusaamu maailmast.

Paljud riigimehed on pidanud ülimalt tähtsaks väärtuseks patriotismi, mis on tähtis just eelkõige riigi säilimiseks. Tuntud patrioodid on ameeriklased, kelle võimsal riigil on tänapäeva maailmas juhtiv roll. Diktatuuri vaimus kasvanud väiksele eesti rahvusele on see väljend siamaani suhteliselt tundmatu. Patriotismil on ka halvem külg, see võib tingida ükskõiksust teiste rahvuste suhtes. Võib-olla tähtsam ühe rahvuse hindamisest on terve inimkonna ühine patriotism, inimsuse ja inimlikkuse väärtustamine.

„Vabadus, armastus – need on mu igatsus,” kirjutas ungari luuletaja ja Sándor Petőfi. Kuuldes sõnu „vabadus” ja „armastus”, tekib nii mõneski inimeses maagiline tunne. Nende sõnade taga peitub palju rohkem, kui esialgu tundub. Midagi, millel tõesti on väärtust ja mida tasub igatseda. Kahjuks ei tunneta vabas maailmas elavad inimesed enam kätte võidetud vabaduse väärtust.

Šoti vabadusvõitleja William Wallace'i viimane hüüe piinapingil oli „Vabadus!” Wallace'it mäletame ka tänu Mel Gibsoni filmile „Kartmatu”.

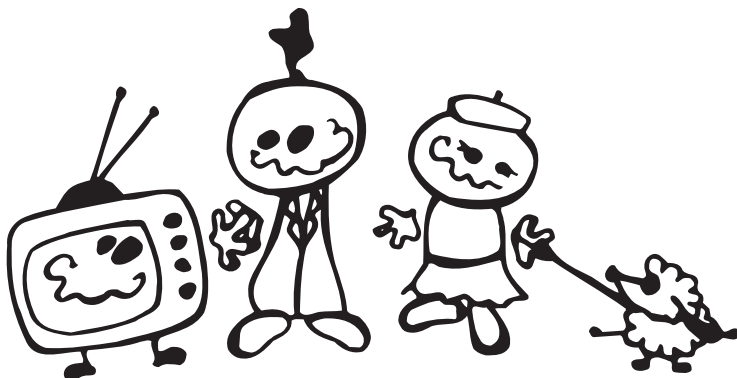
Siiski pole ka tänapäeval kõik rahvad vabad. Tšetšeenide hirrsatest tegudest Venemaal näeme, kui suur on nende igatsus vabaduse järele.

Armastus eluväärtusena on erilisel kohal just nooremate inimeste hulgas. Vanemaks saades ununevad kunagi tähtsaks peetud väärtused, ka armastus vajub unustusse. Rutiin ja teistsugune elu tõstavad elus esikohale uued väärtused. Vaja on teenida raha, selle nimel vahetatakse endale hingelähedane töökoht hästitasustatud töö vastu. Tekib sündroom nimega „mutrike masinavärgis”, mida kirjeldas oma teostes Kafka. Kindlasti ei näinud töönarkomaan enda saatust ette, kirjutades kirjandit „Kelleks tahan saada?”

Režissöör Frank Carpa 1946. aasta filmis „It’s a wonderful life” on peategelane George Bailey samuti unustanud oma elu tõelised väärtused. Talle kuuluv firma on lootusetus seisus ning jõululapäeval otsustab mees oma elu lõpetada...

Siiski, ingel näitab talle maailma nii, nagu see oleks ilma temata ning peategelane saab aru oma elu väärtusest. Mitmetel inimestel oleks vaja sellist „kõlksatust peas”, et mõista, kui väärtuslikku elu nad tegelikult elavad.

Inimene on õnnelik siis, kui ta saab elada nii, nagu ta tahab ja nagu talle meeldib. Ta on õnnelik siis, kui tal on unistus või eesmärk, mille poole püüelda. Üldlevinud arvamuse järgi on raha väärtustamine kurjast, rahas ei peitu õnn. Selline on ka minu arvamus, kuid ometi ei julge ma öelda, milline eluväärtus on tõeline, milline näiline. Kas ostmise ja raha kultus võib teha mõne inimese sama õnnelikuks kui armastus või vabadus? Kui jah, siis on see samamoodi arvestatav eluväärtus.

On kaunis pühapäevahommik suures linnas, kell on veerand kümme. Varem inimeste saginast kajanud kaubamaja esisel platsil laiutab lumine vaikus. Vanaproua valge puudliga seab sammud pargist kodu poole. Naine möödub kaubamajast, samal ajal astub kaubamaja uksest välja rahulolev mees, kaenlas kast televiisoriga. Neljakesi sammuvad nad mööda krudisevat lund kodu poole – vanaproua, puudel, mees ja televiisor – kõik ühtmoodi õnnelikud.

Ühiskond ja võim

Viivi Karus

Ebavõrdsus Eesti ühiskonnas – paratamatus või probleem?

Minu vanaema ütleb, et maailmas on vaid kaks suguseltsi: Needkelon ja Needkelpole.

Miguel de Cervantes

„Kõigi inimeste võrdsus on väide, millega ükski terve mõistusega inivid pole tavalistel aegadel iialgi nõustunud.” Tuleb tunnistada, et selles Huxley poolt väljaöeldud mõttes peitub tõde. Inimesed on erinevad: igaühel oma soovid, võimed, mõtted endast ja ümbritsevast maailmast. Juba selle omavahelise erinevuse tõttu ei saagi nad olla võrdsed, ei Eestis ega mujalgi.

Pole olemas ühiskonda, mille liikmed oleksid kõik üksteisega võrdsed. Katsed luua taolist idüllilist korda on varem või hiljem määratud läbikukkumisele. Unistus on ju ilus, aga reaalselt teostamatu.

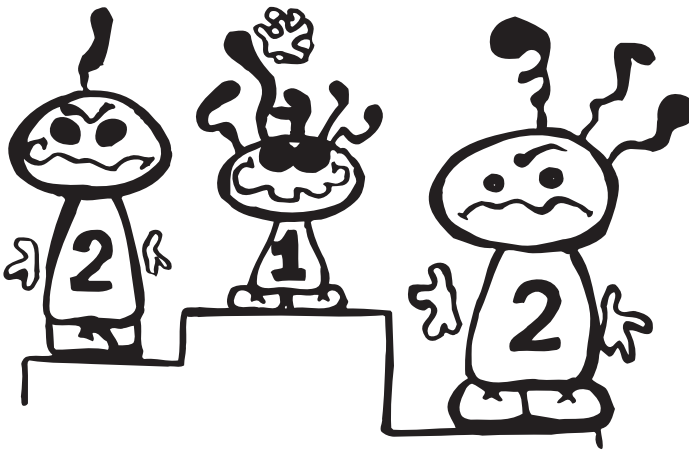
Esmaseks takistuseks saab kõigile võrdsuse kindlustamisel inimvõimete erinevus. Alati leidub keegi, kes loob paremaid teoseid, või keegi, kes oskab endale rohkem raha hankida. Niisugune ebavõrdsus on kindlasti paratamatu.

Teiseks takistuseks võrdsuseteel on ühiskond ise, kus teatavasti kehtib tööjaotus, tänu millele saab inivid end teostada vastavalt oma võimetele. Vähemalt peaks see ideaalis nii olema. Paraku aga ei ole. Tööülesannete (ja palga) erinevus toob kaasa mõtteviisi, et mõni isik on

rohkem väärt kui teine, mis omakorda viib inimeste lahterdamiseni klassidesse ja sotsiaalne ebavõrdsus on juba probleem.

Aeg on siiski niipalju edasi läinud, et ausa töö ja vaheda mõistusega võib tippu jõuda ka vaesest perest pärit olles, seega peaks ebavõrdsuse vähendamine olema nende inimeste endi kättes. Jällegi teoreetiliselt on, aga tegelikult mitte, sest sageli loetakse edukaks neid, kes suudavad igasuguste tehingutega ning mitte midagi tehes raha kokku ajada. Seega soositakse avalikult sulisid. Ning tähelepanuta jääb korralik, kohusetundlik töömees, kes teenib vähem, et mitte öelda häbematult vähe.

Alati on hea, kui kõike on parasjagu ja mõõdukalt. Liiga vähe või palju pöörab taskaalu peapeale. Nii on ka ebavõrdsusega: on seda liiga vähe, tekib ükskõiksus, kui palju, siis saabub masendus. Eesti ebavõrdsuse indeks on võrreldav Venemaaga, seega on tegemist tõsise kihistumisega. Samuti on teada, et suur osa Eesti rahalistest ressurssidest on koondunud väikese hulga inimeste kätte. Nii jääb aga enamusele rahvast vähemus rahast. See on Eesti ühiskonnale probleemne ebavõrdsus. Enam ei ole tegu

inimeste võimeid mööda kulgeva joonega — piir tõmmatakse piki kodaniku rahakotti ja päritolu.

Loomulikult on rikkama pere lastel rohkem võimalusi tegeleda oma huvialadega, ent vahe vaesematega ei tohiks olla nii suur, et viimaselt võetakse taoline võimalus praktiliselt täiesti. Hea veel, et laste tööjõu kasutamine on vähemalt meil ajalukku jäänud ning kool kohustuslik, muidu juhtuks nii, et mõnigi laps peaks hariduse asemel töö valima, et pere süüa saaks.

Lapsed kasvavad suureks ja siis peaks ebavõrdsus vähenema, aga juhtub hoopis vastupidi. Rikka pere võsuke rohkem ostab, kui omandab ülikoolihariduse ning teeb oma firma. Sest nii on kombeks. Tema alluvusse tuleb tubli ja aus, kuid vaesemast kodust pärit inimene. Kui ülemuse saamatuse või oskamatusse tõttu firma pankrotiohus on, peaks nüüd olema tublil, terasel töömehel ju võimalus. Ettevõtte juhatus aga pühendub enda võimalikult valutule kukkumisele ning ilmapeale jäetud tööline vaadaku ise, kuidas hakkama saab. Järgmine põlvkond kinnistab seega eelmise põlvkonna omavahelise lõhe ja ebavõrdsus jääbki kestma.

Muidugi võib süüdistada üleminekut sotsialismist kapitalismi, pankureid, naabri koera... Ebavõrdsust see ei kaota ja veel vähem aitab kaotada lõhet elanikkonna rikaste ja vaeste vahel. Ebavõrdsus on paratamatu, sest inimesed on erinevad. Ühiskond vajabki erinevaid inimesi. Aga ta peab suutma tagada neile võrdsed võimalused oma erinevusi anda ja teiste heaks rakendada, nii et tekiksid kõik ühiskonnakihid, sealhulgas arvukas keskkiht, kes on võrdsete võimalustega ebavõrdsete liikmetega ühiskonna alus. Kui aga keskkiht rikaste ja vaeste vahel puudub, on tegu probleemiga — siis on tegu Eestiga. Eestis on ebavõrdsus probleemiks, sest see ei ole võimete ja oskuste ebavõrdsus, vaid majanduslik ja õiguslik. Hiina filosoof Konfutsius on väitnud, et hästi valitsetud riigis on vaesus midagi häbiväärset. Halvasti valitsetud riigis on rikkus midagi häbiväärset.

Kadri Reinsoo

Kool – mida võtab, mida annab?

Tüdruk avab silmad ning esimesena tervitab teda pea kohale lakke liimitud kollasest värvipaberist päike. Algamas on järjekordne kaunis päev ja teda ootab kool. Niisiis — pakkinud kokku õpikud, vihikud, mõned raamatud, juustuvõileiva ning naer-ratuse, jalutab ta oma „teise koduni“.

Kui kodumajad on igaüks isemoodi, siis koolihooned oma levinud isikupäratuses eristuvad vaevu tehastest või kontoritest ning näivad juba kergel vaatlusel olevat ideaalsed asutused tootmaks kontrollile allutatud ja üksteisele äravahetamiseni sarnanevaid inimprodukte, ka ei ole enamiku koolide puhul arvestatud arhitektuuri- ning värvilahenduste mõju lapsele. Kui paljud algklassilapsed ümbritseksid end vabatahtlikult näiteks valge või pruuniga? Loomulikult ei taha remondimehed ega koolide majandusjuhatajad lastele sihilikult ebasõbralikku keskkonda luua, vaid rohkem on küsimus praktilisuses ja rahas. Muidugi pole kooliruumide välimus kõige tähtsam, ent keskkonnal on otsene seos õpilase keskendumisvõime ja enesetundega — ning seda enam teeb rõõmu, et klassiruumi muudetakse aasta-aastalt kirkamaks.

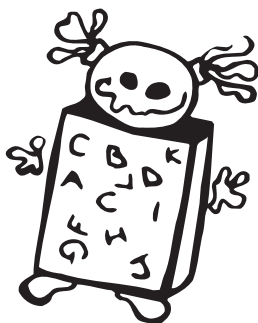
Plärisev elektrikell kuulutab esimese tunni algust. Tüdruk siseneb ühte paljudest isikupäratutest klassidest (maja sellesse tiiba pole remont veel jõudnud), istub isikupäratule toolile isikupäratu laua taha ning võtab liigraskest seljakotist välja õpiku, vihiku ja töövihiku. Kogu tunni püüab klass vaikselt keskenduda õpetaja jutule: muidu ei saaks nad head konsekti, mille puudumine tähendaks põrumist kontrolltööl, mis omakorda rikuks aasta- ja lõpuks eksamihinde.

Eksamid otsustavad sissesaamise ülikooli: seepärast on eksamipunktid tõesti olulised ja tulemusele orienteeritud tegevus õigustatud. Kuid

pidevalt ainult hindele õppimine on üks negatiivsemaid nähtusi tänapäeva koolilapse mõtlemises: paljud ei kogu teadmisi mitte endale, vaid täitmaks teiste ootusi enda suhtes – ja seda kõike tuupimise hinnaga. Samas ei ole probleemile kerget lahendust, sest enda jaoks õppimine eeldaks huvi õpitava vastu – ning selline süsteem vajaks pedagooge, kes poleks pelgalt tunniandjad, vaid isiksused, kes ainult neile teada olevate trikkidega ärataksid lastes indu õppida. Selmet olla hierarhias kõrgemal asuv inimene või kontroll, kes üleastunuid karmilt karistab, peaks õpetaja olema sõbralik teejuht. Ehk nagu Kahlil Gibran on kirjutanud: „Õpetaja, kes templi varjus oma järgijate keskel kõnnib, ei jaga mitte oma tarkust, vaid oma usku ja armastavust. Kui ta on tõepoolest tark, ei palu ta teil siseneda mitte tarkuse majja, vaid talutab teid pigem teie enese meele lävele.”

Jälle heliseb kell. Tüdruk sulgeb Gibrani „Prohveti” (kust oli just huvitavat mõtet lugenud), läheb läbi pikkade koridoride järgmisesse klassi ja õpib kuni uue tunni alguseni pähe fotosünteesi pimedusstaadiumi Krebsi tsükli lähteaineid, saadusi ning toimuvaid protsesse.

Kool annab meile hulgaliselt mitmesuguseid teadmisi, mõned neist tunduvad aga minusugusele erapoolikule vaatlejale olevat

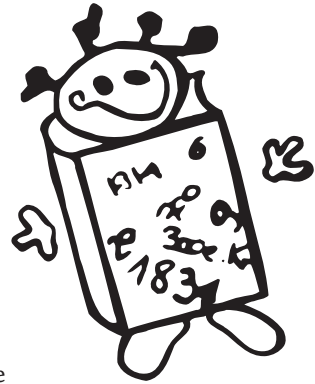

kasulikumad kui teised ning mõned hoopis vähetahtsad (et mitte öelda kasutud). Kas tõesti on mõttekas üldhariduskoolide õppekavasisid niivõrd üle paisutada, et tohutu materjalihulga omandamine pole puhtfüüsiliselt võimalik ning lihtsalt „ära õpitud” teemad ununevad mitte aastate, vaid lausa nädalate ja päevadega? Juba õpetaja Lauri (keda peetakse väga hea pedagoogi võrdkujuks) vahendusel arvas terve mõistus, et parem teha pool, aga siis ise ja hästi. Pidevalt haridusrefor-

mide ning projektide ümber sebildes peaksid asjameeste huvid ristuma koolis, seal, kus tehtavad otsused-korraldused kõige rohkem mõju avaldavad mitte erakondade või koolisöögifirmade juures. Laps ei ole jalga-dega õpik, vaid olend, kes tahab käia mitte tuupimise, vaid õppima õppimise koolis ja kelle tervisele rängad õppekavad ning kodutööde hunnikud otsest mõju avaldavad.

Saabunud vahetunnil ühendab Tüdruk kaks parimat asja koolis — läheb sõpradega raamatukokku. Pehmel diivanil istudes söövad nad ära Tüdruku võileiva, vaatavad õue ja nauduvad noorust. Seoses viimase 45 minutiga (nimelt möödus taas üks tund, mis eeldas ainult õpilase vaikset kohalviibimist) meenub talle üks Goethe aforism: „Kus kaob osavõtt, seal kaob ka mälestus.”

Inimesele on omane tähtsustada seda osa maailmast, millega tal on tekkinud (või aidatud tekitada) isiklik suhe. Arvan, et ka pedagoogikas oleks otstarbekas sellele asjaolule toetudes rõhuda rohkem empiirilisele õpetamismeetodile. (See pole loomulikult uus idee: hakati ju alates keskajast arendama kogemuspõhist teadust ning selle kaudu ka haridust.) Tänapäeva kool annab meile võimaluse omandada tugevad teoreetilised teadmised paljudel aladel — ning see on tõesti väga hea baas edasisteks akadeemilisteks õpinguteks. Samas tundub mulle, et kool ei valmista õppurit ette sotsiaalseks eluks, nn pehmesse kapitali (suhtlusoskused ning võime erinevates olukordades iseendaks jäädes hakkama saada) „investeeritakse” liiga vähe. Ma ei väida, et kool empaatiavõimet üldse ei arendaks või et kogu Eesti koolisüsteem oleks rajatud valedele alustele, kuid alati saaks paremini: usun, et laste sotsiaalsed võimed areneksid, kui koolitund sisaldaks

peale iseseisva töö, küsimustele vastamise, konspekteerimise ja töövihiku täitmise ka teisi õppemeetodeid: näiteks rühma-, paari- või meeskonnatöid, esitlusi, diskussioone ning üksteise õpetamist. Kui laps saab tegevuses rohkem kaasa lüüa, suhtestab ta end õpituga, mõistab seda ja seeläbi omandab lihtsamalt.

Kui tunnis näisid õpilased väsinud, siis vahetunnis kooruvad hallidest muna-dest sädistavad noorteparved. Tüdruk on rahul, sest päev hakkab lõpule jõudma ning jäänud on veel tema lemmiktunnid. Sellistel hetkedel tundub kool olevat igati tore koht ja fraasil „teine kodu” võiks mõttes peaaegu et jutumärgid ära jätta...

Nagu päris kodu, annab ka kool lapsele palju – õpilase aja, kodutööde, pingutuste ning vere, higi (siinkohal peame hea sõnaga meeles kõiki kehalise kasvatusõpetajaid) ja pisarate eest pakub kool vastutasuks teadmisi, sõpru, suhtlemist, üsna turvalist areaali ning palju erilisi võimalusi. Kool on koht, kus end proovile panna, kus endale ja teistele tõestada oma väärtust, koht, kus möödub oluline osa meie noorusest. Ja just see asjaolu teeb kooli puudutavad küsimused tähtsaks. Olulistel teemadel on aga alati mitu tahku, millele leidub nii pooldajaid kui vastaseid, kes eelistaksid alternatiive. Paljudes küsimustes nõustun mina isiklikult Tallinna Pedagoogikaülikooli õppejõu ja pedagoogikamagistri Tiitu Kuurmega, kelle üks avaldusi on: „Eesti kool meenutab teha rohkem kui teha ise.” Kõigile kehtivad

samad kriteeriumid ja kontrollimehhanismid – on ju

ühe lauaga löödud lapsi kergem õpetada ning

tehase toodanguks on sel moel terve partii

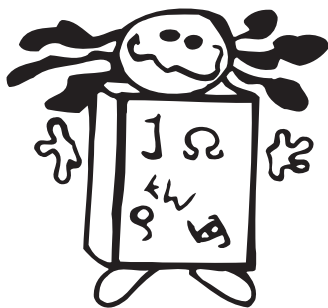
ühele mudelile allutatud noori. Kui vii-

masel ajal reklaamib enamik koole end

sõnadega „lapsekeskne” ja „isikupära-

ne”, siis just neil põhimõtetel on üle 80

aasta töötanud Waldorf-koolid ning kui

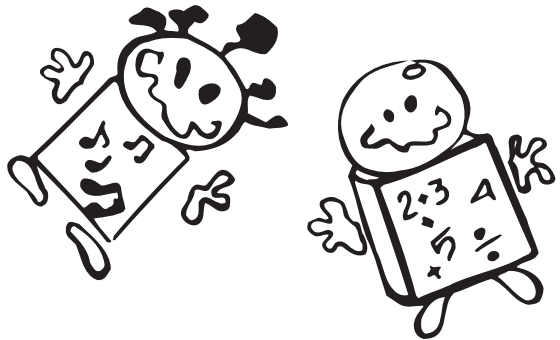

haridusteoreetikud püüavad põletavaid probleeme „seninägematute” võtetega lappida, leiutavad nad jalgratast! Vaatamata sellele, et mitmed uued ja pöördelised suunad on äravahetamiseni sarnased Waldorf-koolides juba ammu rakendatavatega, on alternatiivkoolide maine asjatundmatu kriitika tõttu väga madal. Tihti tõstetakse kunstlikult esile, et Steinerkoolis õpib laps kirjutama ja lugema hiljem kui harjutud, või arvatakse, et tegu on mingite imelike koolidega, kus pole korda. Tegelik erinevus seisneb selles, et alternatiivkoolis käinud lapsed ei ole konkurentsihimulised närvipuntrad, vaid meeskonnatööoskusega noored inimesed, kes õpivad loovalt tegutsedes, mitte pelgalt istudes ning mõeldes nagu tavakoolis.

Kõike eelmainitut lühidalt kokku võttes pean tõdema, et vaatamata kõigele heale, mida kool annab – teadmised, sotsiaalsed oskused, tööharrumus ja palju muud – võtab ta tänapäeva koolilapselt sama mõõduga vastu. Tihti peab õpilane koolihariduse eest lõivu maksma oma aja, isikupära ja isegi tervise arvelt. Samas olen kindel, et tuleviku eesti kool seob järk-järgult üha enam lapsedõbralikke töömeetodeid, õpib teiste vigadest, hakkab rohkem rõhku panema isiksustele (seda nii õpilaste kui õpetajate seas) ning seeläbi pärast raskeid katsumusi jõuab praegusest haljamale oksale.

Tüdruk jõuab tagasi koju. Täna on olnud tõesti hea päev. Kollane paberpäike naeratab, kui jälle natuke targem tüdruk istub oma isikupärasele toolile isikupärase laua taha ja hakkab kodutöid tegema. Vaatamata kõigele on elu ilus.

Nele Ernits

Mille eest ma vastutan ?

Vastutada saab kõige eest — nii materiaalse kui ka mittemateriaalse, nii inimese kui ka eseme eest.

Esemete osas on kerge otsustada, kes vastutab. Kui on minu püksid, auto, närimiskumm või muu selline, ei teki mingit küsimust. Loomulikult mina. Hoopis raskemaks läheb, kui mängu tulevad inimesed, mõtted ja tunded. Mille eest siis mina vastutan ja millal?

Kuigi tahke eseme eest on lihtsam vastutada, tuleb materiaalne vastutus tihtipeale hiljem ja see on tavaliselt vanemate endi teha, kas ja millal laps oma esemete eest vastutama hakkab. Materiaalne vastutus tuleb sellepärast hiljem, et inimene tajub seda vastutuse momenti tihtipeale alles siis, kui ta on eseme omamiseks vaeva näinud. Vaeva nägemine tähendab aga tänapäeva ühiskonnas töö tegemist. Hingeliselt, seega oma sõnade ja tegude eest peab aga palju varem vastutama hakkama. Ja üleüldse seaduse järgi on inimene vastutusvõimeline alles 14. eluaastast.

Hingeline vastutus on hoopis raskem ja paljud inimesed ei teadvusta enesele, et nad peaksid kõige ja kõigi eest vastutama. Tihtipeale ei tunnistata sedagi, et iseenda eest tuleb vastutada.

Mina vastutan iseenda loodud maailma eest. Iga inimene näeb ju värvitoone natuke erinevalt. Nii näen mina rohelist ühtemoodi ja mõni teine veidi teisiti. Need on tegelikult pisiasjad, aga suured asjad koosnevad ju väikestest ning maailma koosneb värvidest. Seega kui iga inimene näeb värve erinevalt, näevad nad ju kogu maailma erinevalt. Ja sellega loobki igaüks endale oma maailma, oma värvide ja reeglitega. Iga minu tegu ja sõna mõ-

jutab ning muudab seda maailma, seega ma vastutan selle eest, sest ta on ju minu oma. Täpselt samamoodi nagu kustukumm või veekeetjagi.

Keeruliseks läheb siis, kui mõelda, et maakeral on miljardeid inimesi, kellel kõigil on oma maailmad ja need inimesed ning nende maailmad puutuvad omavahel tahes-tahtmata kokku. Aga kui teine inimene minuga kokku puutub, on ta ju sellel hetkel osa minu maailmast, mille eest mina isiklikult vastutan, seega vastutan ma sellel hetkel ka antud inimese eest.

Fjodor Dostojevski romaanis „Idioot” on stseen, kus üks haige noor-mees küsis teistelt, kust nad teavad, missugune osa on neil inimkonna saatuse kunagises lahenduses. Sama küsisin endalt, sest kui ma käitun kellegagi inetult ja ebaõiglaselt või alatult, mõjutab see teda ja tema mõjutab sellega teisi, sest see jääb talle sisse. Seega ahelreaktsioonis mõjutavad inimesed niimoodi teineteist edasi ja sellega ma mõjutan inimekonna saatust, sest kui ma oleksin teistmoodi ütelnud, oleks ka see inimene teistmoodi reageerinud. Sama on ka kõige positiivsega, sest inimestest kiirgav positiivsus kandub nii või teisiti teistele edasi. Järelikult vastutan mina mingil määral kogu inimkonna saatuse eest.

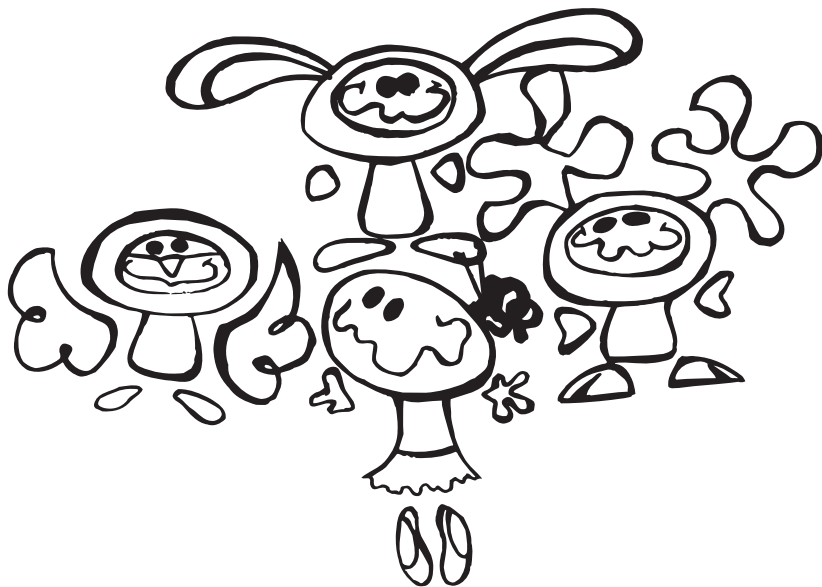
Keegi tark inimene on kunagi öelnud, et mõte eelneb tegudele, mis eelnevad omakorda tagajärgedele. Omamoodi õige ka. Ma võin ju pahaaimamatult ja täiesti süütult mõelda igasuguseid nõmedusi

ja mõttetusi, mis tegelikult mingit tähtsust ei oma. Alateadvusesse jäävad need mõtted ikkagi alles ja isegi kui ma pole iial kavatsenud neid ellu viia, siis erinevates elusituatsioonides tulevad nad märkamatult ajusoppidest lagedale ja mõjutavad mu tegu või sõna, ilma et ma ise seda tähele paneksin. Seega vastutan ma ka iga oma mõtte eest.

Ma ei vastuta mitte ainult enese ja teiste inimeste, vaid ka looduse eest, sest ma ju mõjutan teda näiteks mahavisatud kommipaberi või muu prahiga ja üleüldse on ju loodus üks osa maailmast, mille endale loonud olen, ja kõik, mis on selles maailmas, on minu, ja kõik, mis on minu, selle eest pean ma ka vastutama.

Järelilikult vastutan ma iga oma mõtte, sõna ja teo eest, iga inimese eest, kellega ma ühel või teisel viisil kokku puutun ja iga looma ning linnu eest, kes minust möödub. Ma vastutan mingil määral kogu inimkonna ja selle saatuse eest ning looduse eest, milles elan.

Kooliõpilaste esseekonkursi
"Olla või omada"
kokkuvõte

Margit Sutrop

Meie ja Teie

Järelmärkusi kooliõpilaste esseekonkursile „Olla või omada”

Kooliõpilaste esseekonkursi „Olla või omada?” ja sellele järgnenud Tartus peetud konverentsi kõige suuremaks plussiks oli see, et soov arutleda väärtuste üle tuli noortelt endilt. Just noored ise tunnetasid vajadust teha vahet elu tõelistel ja näilistel väärtustel. Kogu üritus oli paras väljakutse ümbritsevale ühiskonnale. Olen väga rõõmus, et see üritus viis mind kokku nii paljude teotahteliste ja särasilmsete noortega.

Konkursile saadetud esseesid lugedes püüdsin jõuda selgusele, milliseid väärtusi praegused keskkooliõpilased oluliseks peavad, missuguseid eesmarke nad endale seavad, mille poole püüdlevad ja mida elult ootavad. Uurides, millised olete Teie, tänased elluastujad, mõtlesin muidugi ka sellele, millised olime Meie samas vanuses, veidi rohkem kui kakskümmend aastat tagasi. See vastandus oli seda põnevam, et Meil on au olla Teie emad ja isad.

Aeg, mil me elame, ei ole meie enda valida. Iga põlvkond on oma aja nägu. Iga põlvkond kirjutab ajalugu, aga rohkem kirjutab aeg siiski tema lugu. Ühe põlvkonna lugu on ka tema aja lugu. Samas on igasugune põlvkondadeks jagamine inimeste sünniaasta alusel võrdlemisi vägivaldne. Veelgi kahtlasem on kleepida tervele põlvkonnale mingi silt, öeldes, et kõik te olete sellised. Nii tuleb ka seda, mida ma siin ütlen Teie põlvkonna kohta, võtta vaid ühe võimaliku üldistusena.

Räägin Teile alustuseks sellest, kuidas meie põlvkonda omal ajal sildistati. Me käisime keskkoolis 1980-ndate alguses. Lõpuklassides levis käest kätte Linnar Priimäe essee „Tartu sügis”, kus ta vastandas kolme põlvkonda: 1960-datel elluastunute põlvkonda nimetas ta revolutsionäärideks, 1970-ndate oma, kuhu ta ise kuulus, „vaikivaks põlvkonnaks” ja 1980-ndatel elluastuvaid noori „disko-teksta põlvkonnaks”. 1960-ndate põlvkond võidelnud parema ühiskonna loomise eest, 1970-ndate põlvkond kandvat kultuurihuvi, meie põlvkonda süüdistas ta aga materiaalse väärtuste kummardamises ja vaimsuse täielikus puudumises. 1980-ndate põlvkond pidi aitama kaasa Tartu vaimu hääbumisele. Essee lõppes kurjakuulutava ettekuulutusega: „The rest is silence”.

Loomulikult ei läinud Priimäe ennustus täide. Tartu vaim elab edasi. Taasiseseisvunud Eestis sai just meie põlvkond parimad võimalused eneseteostuseks. Täna oleme me tegijad nii poliitikas, majanduses, kultuuris, hariduses kui ka spordis. Sotsioloog Mikk Titma iseloomustab raamatus „Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree” (1999) meie põlvkonda kui „võitjate põlvkonda”. Missuguste väärtuste nimel meie põlvkond on rabelenud, seda saab teada, kui vaatate tänast Eestimaad. Nüüd on tõepoolest saanud aeg küsida, kas need väärtused, mida meie kanname, teevad meid ka õnnelikuks.

Nüüd siis Teist, uue aastatuhande algul elluastujate põlvkonnast. Teie olete murranguaja lapsed. Lapsena olete näinud seda, kuidas Eesti ihkas vabadust, kuidas korraga purunesid köidikud ja kuidas vana ühiskond kokku varises. Teie teadlik elu on möödunud oludes, kus kõik on pidevas muutumises ja püüdluses parema tuleviku poole. Milliseks on ümbritsev keskkond Teid siis muutnud?

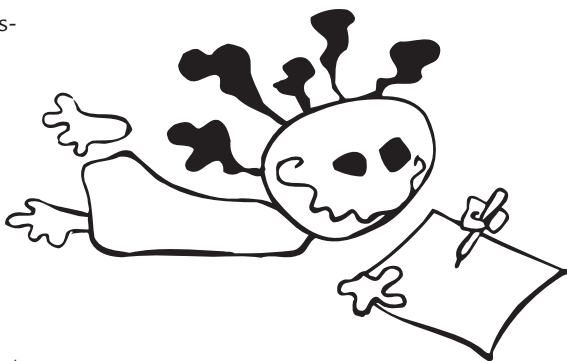
Kuidas Te ennast ise näete?

Kõige täpsema iseloomustuse leidsin ühest esseest: „Me elame ajal, kui tulevik näib üsna stabiilne. Viiskümmend aastat hirmu homse päeva ees on möödas. Ometi varitsevad meid kõiki teistsugused ohud: sisemised kõhklused, otsustusvõimetus ning selgepiirilise tulevikuvisioni puudumine.”

Lugesed Teie enda kirjutatud esseesid, jäi mulle mulje, et Te tajute maailma stabiilsena. Te ei muretse globaalprobleemide pärast, ülemaailmse terrorismiohu ega maailmas leiduvate konfliktikollete pärast. Teid ei tee eriti ärevaks keskkonna saastumine, ülerahvastatus ega ka Eesti rahva madal iive. Te ei kardate sõdu ega nälga. Te kardate vaid, et te ise pole piisavalt läbilöögivõimelised. Nähes pealt turuühiskonna ülesehitamist, on tegutsemine ja konkurents

Teie jaoks enesestmõistetavad asjad. Olete vägagi teadlikud sellest, et heaolu nimel tuleb vaeva näha ja et edu ning ebaedu vahelduvad. Te tunnetate tugevat konkurentsi ja teate, et läbi löövad vaid need, kes on valmis end pingutama.

Ent Te pole naiivsed. Te teate, et siirdeühiskonnas on edu tulnud sageli vahendeid valimata. Te olete oma nahal tundnud, mida tähendab ühiskonna terav kihistumine. Te loodate, et paljuski sõltub edu teist endist, ainult kardate, et trumbid jagati juba siis, kui sündisite teatud pe-

resse. Kuigi paljud kirjutasid sellest, et Eesti ühiskonnas on liiga suured vahed rikaste ja vaeste vahel, oli valdavaks siiski usk, et igaüks on oma õnne sepp. Näiteks kirjutati: „Aeg on siiski niipalju edasi läinud, et ausa töö ja vaheda mõistusega võib tippu jõuda ka vaesest perest pärit olles, seega peaks ebavõrdsuse vähendamine olema nende inimeste endi kättes.”

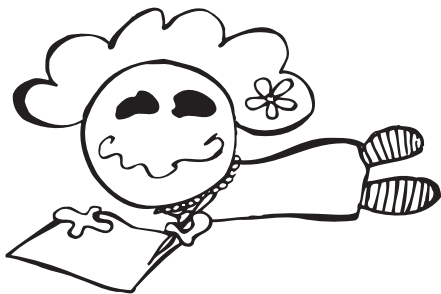
Suurimaks hirmuks on see, et Te ei pääse ülikooli, ei leia tasuvat tööd või sobivat inimest, kellega rajada turvaline kodu. Kõige rohkem kardate iseenda saamatust, tahtejõuetust või otsustusvõime puudumist. Et Te ei oska või ei suuda. Hirm mitte jõuda edukate hulka on Teie suurim mure.

Minu jaoks oligi kõige hämmastavam see tohutu edu-kultus, mis läbis pea kõiki esseesid. Ilmselt peegeldub Teis, meie lastes, tagasi meie endi väärtusmaailm. Kas ei peaks see meid, lapsevanemaid, panema järele mõtlema, kas oleme ikka oma lastele näidanud kätte õige tee. Kas ei tekita me neis asjatut stressi, mis võtab Teilt võimaluse olla õnnelikud?

Kas olla või omada?

Esseekonkursi teemaks valisid korraldajad „Olla või omada?“, sest nad tahtsid teada saada, kuivõrd jagavad noored meie ühiskonnas valitsevat asjadekultust, kuivõrd vastandutakse tarbimisühiskonnale. Kuidas siis vastati küsimusele: „Kas olla või omada?“

Vastus oli: „Nii olla kui omada“. Paljud kinnitasid, et raha pole peamine, aga leidsid siiski, et ilma selle ka ei saa. Ühel esseel oli väga tabav moto:

„Minu vanaema ütleb, et maailmas on vaid kaks suguseltsi: Needkelpole ja Needkelon”. Ühiskonna jagunemine rikasteks ja vaesteks oli Teile küll probleemiks, aga samas peeti seda paratamatuks. Siiski kritiseeriti mitmetes esseedes seda, et inimestele pole tagatud võrdseid võimalusi ja et varanduslikud vahed on liiga suured. Samas tauniti vanemate inimeste viirismist ja üldiselt oldi tuleviku suhtes pigem optimistlikud. Hinnati vabadust ja iseseisvust, samas öeldi nii mõneski essees otse välja, et iseseisvust võetakse kui midagi iseenesestmõistetavat. Vabadust ja iseseisvust saavat tõeliselt hinnata vaid siis, kui neid pole või kui neid piiratakse.

Väga suureks väärtuseks peetakse head haridust, aga seda hinnatakse eelkõige sellepärast, et haridus tagab sotsiaalse positsiooni ja keskmisest kõrgema sissetuleku.

Mida Teie põlvkond väärtustab?

Peamiste väärtustena jäid kõlama kõrgharidus, austusväärne amet, kuulus, materiaalne kindlustatus, perekond, armastus, sõbrad. Positiivne on see, et ei igatseta hõlpet, ollakse ise valmis oma eesmärkide nimel pingutama. Ühes essees öeldi: „Oma unistuste eest tuleb võitlust pidada. Olen selleks valmis.” Väärtustatakse tööd ja perekonda, ei arutleta aga selle üle, kuidas need on ühitatavad.

Teemal „Kes ma tahan olla kümne aasta pärast?” kirjutati, et „kümne aasta pärast tahan ma olla haritud, austatud, armastatud ja tuntud inimene. Loodan kümne aasta pärast olla abielus ja soovin, et mul oleks kaks last. /.../ Meie perekond võiks elada oma majas, mida saan pidada oma koduks ja kindluseks. Seal oleks meil hea pärast väsitavat tööpäeva välja puhata.” Teises samateemalises kirjatöös öeldi: „Tahaksin kümne aasta pärast olla edukas iseseisev naine. Et selleks ajaks on mul juba arvatavasti kõrgharidus käes, tuleks leida endale püsiv töökoht. Ma ei soovi endale mingit suvalist

ametit, vaid sellist, mida naudiksin ja milles oleksin silmapaistev.”

Väga paljudest esseedest tuli välja, et Te teate, mida peab saavutama, aga ei tea, kuidas seda teha. Näiteks kirjutas üks õpilane: „Olen põhjalikult mõelnud, missuguseid otsuseid ma kavatsen langetada ja kuhu ma välja tahan jõuda, kuidas ja kas ma jõuan, ei oska öelda. Leian, et haridus omab kõrget väärtust ja seepärast kavatsen õppimisse pühenduda suure innuga. Pärast gümnaasiumi kavatsen ma ka loomulikult kõrghariduse omandada, kuid selles, mida tudeerima minna, ei ole ma veel päris kindel.” Paljudes esseedes kordus sama mõte: „Ma ei tea, kelleks ma ametilt saada tahan, kuid töö peab olema selline, mis tagab mulle sotsiaalse kindlustatuse.”

Haridus kui väärtus

Minu jaoks oli ehmataw see, et esseedest tuli selgelt välja, et väärtus on omada haridust, mitte olla haritud. Haridus ja teadmised on paljude jaoks instrumentaalsed väärtused, vahendid, mille abil midagi saavutada. Ei tajuta, et haridus on ka väärtus iseeneses. Et on suur väärtus midagi teada saada ja olla teadja, see tundub olevat võõras. Tähtis pole mitte teada, vaid omada teadmisi, mille abil elus edasi jõuda.

Üks tüdruk kirjutas: „Mulle meeldiks olla austatud teiste inimeste poolt, nagu on mõni kuulus arst või keegi prominentne isik. Inimesed usaldaksid mind ja teretaksid lahkelt vastu tules.”

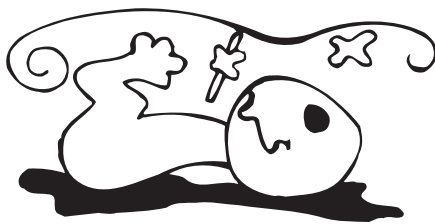

Ülikooli tahetakse minna sellepärast, et see annab võimaluse saada ühiskondlik positsioon. Kõik kinnitavad nagu ühest suust, et pärast gümnaasiumi tuleb minna ülikooli. Samas on täiesti ebaselge, missugust eriala ülikoolis õppida ja mis tööd hiljem teha tahetakse.

Jällegi on siin järelemõtlemise koht meile, täiskasvanutele. Oleme õpetanud oma lapsi vaeva nägema, end pingutama, et jõuda elus edasi ja pääseda haljale oksale. Samas Te ei tea, kes Te olete ja mida Te tahate. Mis Teile rõõmu teeb või mille all Te kannatate.

Joostes oma laste eduka tuleviku pärast tormi eliitkoolidele, nõudes Teilt häid hindeid ja tulemusi, oleme kasvatanud üles põlvkonna, kes usub, et elus on tähtsaim saada sisse õigesse kooli, õppida prestiižikat eriala (juura, ajakirjandus, suhtekorraldus, võõrkeeled, sotsioloogia, vms), tundmata sügavamat huvi ühegi valdkonna vastu. Oleks loomulik, et ülikoolis õpitaveriala valitaks selle järgi, mida tahetakse teada ja mida tulevikus teha. Tundub aga, et tänapäeva tuupimiskool on surmanud õpilastes igasuguse uudishimu ja teadmishimu. Õppimishimulisi noori ei vaeva enam küsimused, kuidas tekib elekter või kuidas töötab inimese mälu või mismoodi toimib ühiskond, vaid küsimus, milline eriala on kõige prestiižikam. Ei taheta õppida selleks, et midagi teada saada, midagi oma kätega või oma peaga teha. Õpitakse hoopis selleks, et saada austusväärne amet või tasuv töö. Noored tunglevad ülikooli, aga ei tea, mida õppida.

Olles sisse saanud, puudub tege-
likult motivatsioon õppida ja huvi
oma eriala vastu. Tundub, et
soov saada haridust ei ole
paljude noorte teadlik
soov, vaid see, mida nad
arvavad end soovivat.

Soovitaksin Teile omalt poolt, et vaataksite rohkem endasse ja kat-
suksite aru saada, kes Te tegelikult olete ja mis teeb Teid õnnelikuks. Ärge
mõelge nii palju sellele, mida teevad teised. Ei ole ühte edu mudelit ega õnne
retsepti. Võibolla sobib Teile rohkem mõni amet, mis pole nii prestiižne, aga
annab Teile võimaluse rakendada oma oskusi või
sobib Teie isikuomadustega. Otsus, mida
õppida või kelleks saada, ei tohiks tulla
mitte sellest, et järgite erialade po-
pulaarsustabeleid ja saate teada,
kuhu teised pürivad, vaid vaada-
tes endasse, mõeldes, kes Te olete
ja mida Te olete siia ilma kutsu-
tud tegema. Kõhklused ja kahtlu-
sed tulevad sellest, et Te ei tea, kes
Te ise olete. Tundub, et kõige raskem
küsimus on Teie jaoks „Kes ma olen?”

Julgus olla mina ise

Paljud esseekonkursist osavõtjad kirjutasiid teemal „Kas ma julgen
olla mina ise”. Enamik vastasiid, et ei julge. Kirjutati: „Päris ausalt pean
tõdema, et ma ei julge olla mina ise. See tähendab, et alati ei julge ma oma
arvamust välja öelda või kanda seda, mis mulle tegelikult meeldib. Kipun
järgima paljudes asjades teisi.” Palju kirjutati ka oma isiklikust kogemu-
sest, kuidas hakati julgeks ja pandi oma mina maksma: „Pärast seda, kui
näitasin kaaslastele oma tõelist mina, on minu elu palju muutunud. Minu
ümber on inimesed, kellele ma meeldin just sellisena nagu ma olen. Ma ei
pea muutma oma arvamust selleks, et neile meeldida ja nemad ei pea seda
ka minu suhtes tegema.”

Mind kurvastas, et ka nendest esseedest, mis olid kirjutatud teemal „Kas ma julgen olla mina ise?“, ei tulnud kahjuks välja, milline on see „mina ise“. Kirjutajate minad näivad kõik väga sarnased. Väga üksikute esseede tagant joonistub välja inimene oma ainulaadsuses. Ühestki esseest ei vaadanud vastu maailmaavalus „meie aja kangelast“, kes tunneks, et ta ei sobi ümbritsevasse ühiskonda. Muretseti selle üle, et paljud hoiavad kampadesse, et ei julgeta erineda. Aga ei arutletud selle üle, mis on minus teisiti, miks ma pole nagu teised, miks ma ei sobi selle massi hulka. Jällegi seesama probleem: arutluse aluseks pole mitte sissevaade endasse, eneseanalüüs, mis on minu soovid ja ideaalid vaid see, millised on teised, milline ma peaksin olema? Tundub, et liiga palju läheb Teile korda see, mida arvavad teised, mida ootab teilt ühiskond, selle asemel, et öelda, mida arvate Teie.

Tunnistan ausalt, et tegelikult ootasin või kartsin kriitikat meie, Teie vanemate põlvkonnale. Siirdeühiskonna rahutu aja lastena olete pidanud paljutki läbi tegema, elama kaasa meie otsimistele, nägema lähedalt nii võite kui kaotusi. Oleme oma edukultuses ja rabelemises leidnud vähe aega Teiega koosolemiseks. Mind hämmastas, et Teis puudub püüd vastanduda oma vanemate põlvkonnale. Esseedest ei tulnud aga välja, et Te sellist elulaadi hukka mõistaksite ja tahaksite ise midagi teistmoodi teha. Pigem võetakse sellist elu loomulikuna. Kardetakse vaid, et ise ei suudeta olla nii edukad.

Mitmetes esseedes väljendati küll kartust, et positiivsete eeskujude puudumine või senised negatiivsed kogemused takistavad saavutamast seda, mida väärtustatakse. Kurvad olid need esseed, kus autorid rääkisid oma isiklikust valust, alkohoolikutest vanematest ja lõhutud perekondadest.

Üks poiss kirjutas. „Muidugi tahan ma olla hea pereisa, kui mitte isegi parim. Kuid selle ees on mul ka väike hirm. Nimelt kardan, et äkki ei tule ma sellega nii hästi toime, kui vaja. Mul pole ju kunagi eeskuju olnud. Vähemalt mitte sellist, kellelt oleks midagi õppida. Kui temalt üldse midagi õppida, siis seda, et ära tee kunagi seda, mida tema tegi.” Ka purunenud perekonnad ja räsitud kodud on üleminekuühiskonna rabelemiste hinnaks. Loodan väga, et ka neil, kellel on oma lapsepõlve kodust kaasa võtta vaid kurvad mälestused, on jõudu ehitada oma enda elu kindlamale alusele.

Kokkuvõttes sooviksin Teile kõigile oskust oma peaga mõelda, tarkust avastada elu tõelised väärtused ja tarmukust nende väärtuste järgi oma elu seada! Julgege olla Teie ise!

Parimate soovidega
Margit Sutrop

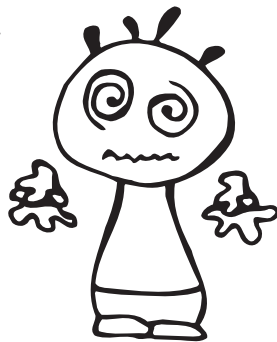
Loo aluseks on Eesti Päevalehes 2. aprillil 2004 ilmunud artikkel „Noorte väärtustes peegeldub ühiskonna edukultus”.

Anzori Barkalaja

Kultuur ja põhiväärtused

Enamiku (inimeste) asjade kirjeldamisel on mõttekas alustada laiemalt ja minna siis konkreetsemaks. Vastasel juhul on oht kukkuda taotloogiasse, see tähendab, hakata määratlema nähtusi nende endi kaudu. Välja näeb see nagu halvemat sorti sõnaraamat, kus „nutsak” on väike, kokkupigistatud mütsakning „mütsaku” märksõna alt leiame seletuse – „nutsak”. Või käitume nagu kaugelt põhjast pärit mees anekdootides, kes nägi Moskva loomaaias krokodilli ja katsus seda hiljem kaaslastele kirjeldada. „Põhja-põtra teate? No vat, pole üldse tema moodi!” Muidugi on ajaloolist äramärkimist leidnud keegi kodanik parun von Münchhausen, kes olla iseennast patsipidi mülkast välja tirinud, kuid seegi näib kuuluvat rubriiki „ärge seda kodus järele tehke, kõik pole päris nii, kui paistab”.

Seepärast tuleks enne põhiväärtuste kallale minemist peatuda ja mõtiskleda, mis on „kultuur” ja „identiteet”. Mõistest „kultuur” võib mitmeti aru saada, määratlusi on üle tuhande. Võib öelda, et kultuuri vallas on iga inimene ekspert oma eriarvamusega. Näiteks Eestis kasutatakse tavaarusaamas sõna „kultuur” EV Kultuuriministeeriumi haldusala selle osa tähistamiseks, mida ei kaeta sõnaga „sport”. Samas oleks mõistlik kultuuri näha sellisena, nagu ta tegelikult toimib. Seega peame

siin ja praegu – enne kultuuri juurde asumist – vaatama, kuidas tekib maailm.

I

Inimesel on omadus kasutada maailma teadvustamisel nn *Occami habemenuga*. See tähendab, et tegeliku reaalsuse sees me märkame ning „lõikame välja” teatud nähtused ja nende vahelised seosed. Ülejäänud nähtusi me ei märka ja neid pole sel juhul meie jaoks lihtsalt olemas.

Mõned nähtused omandavad sümbolväärtusi mingi avarama või varjatuma reaalsuse osa märgistamiseks. Need sümbolid toimivad kui meie teadvuse *päästikud*, mis vallandavad ühe või teise emotsionaalse elamuse kaudu kindlaid teadvuse seisundeid. Järelikut iga teadvuse seisund „filtreerib” meie maailmataju mingi kindla valikusüsteemi alusel, nagu teevad *polaroid*-päikesepillid valgusega, et kaitsta meie silmi.

Terviklikkuse tunde taastamiseks tekitatakse teadvuses erinevate nähtuste vahel vajakajääd seosed. Nõnda luuakse maailmast meie teadvuses korrastatud mudel. Seda mudelit mõistetaksegi kui reaalsust, mis siiski vaid asendab seda. Selleks, et me maailma mudeliteks tegemise juures ei teeks saatuslikke vigu asjaolude hindamisel, ongi inimsool abiks kultuur.

Kultuur on terviknähtus, mis seisab koos

- meie maailmaväärtustest ning nendevahelistest seostest;
- neist kantud hoiakutest ja väärtushinnangutest;
- samuti eelnevatest kantud otsusest ja tegudest ning
- nende tulemustest mistahes kujul.

Nimetatud tasanditele toetuvad ka kõik need maailmapildid ja arusaamad kultuurist. Kultuuri ülesanne on ühiskonna liikmete (ehk siis meie) ellujäämine ning toimetulek mõtleivate, vaimsete olenditena.

Elujõulisel kultuuril on rida olulisi tunnuseid.

Kõige esmane tunnus on elujõuliste kultuurikandjate olemasolu ja pealekasvamine, see tähendab tarkade, ilusate ja tervete laste sündi või adopteerimist.

Teiseks oluliseks tunnuseks on järeltulijatele oluliste kogemuste edasiandmiseks vajalik õpetusasutus. Sellel võib olla erinevaid vorme alates riigikoolist, lõpetades koduse kasvatuse või elukooliga tänaval. Haridusasutustes kasvatatakse järglasi toime tulema antud kultuurikeskkonnas, samuti looma inimeseks olemise seisukohalt olulist lisaväärtust. Haridus peab tagama eelnevate põlvkondade ellujäämis- ja toimetulekukogemuste edasikandumise järgnevatele põlvkondadele.

Kolmandaks oluliseks eluterve kultuuri tunnuseks on võõrmõjutusi kurnava ja kodustava põhiväärtuslikku iseloomu omava tekstikogumi olemasolu. Sellel kogumil võib olla erinevaid vorme, nagu näiteks pühakiri või vabariigi konstitutsioon. Tihti on põhiväärtusi ja käitumisjuhiseid sisaldav tekstikogum olla hoopis suulisel kujul ning enamasti võõrastele (ja mõnikord ka omadele) kas osaliselt või täiesti salajane. Olgu see siis müüdi, ajaloo, kuulujutu või ajaleheudisena: oluline on, et selliseid tekste usutakse ning neist juhitudakse otsuste tegemisel.

Nagu juba öeldud, on kultuuri põhiülesanne meie või mõne muu ühiskonna liikmete ellujäämine ning toimetulek mõtleivate, vaimsete oleneditena. Kultuuri kandvad põhiväärtused aitavad inimestel teha selle ülesande seisukohalt õigeid otsuseid. Kultuuriruumis on selle jaoks välja kujunenud põhiväärtuste järelekatsumisel ning otsuste tegemisel omad abivahendid. Vastu tänapäevaselt harjumuslikke ootusi pole nendeks narkootikumid, seks ja vägivald, vaid hoopis eetika, moraal ja esteetika.

Eetika tegeleb Tõega. Eetika põhiküsimuseks on vastuolu ületamine välja käidud eesmärkide ning tegelike eesmärkide vahel. Teisiti öeldu-

na tegeleb eetika küsimusega, kas sõnadel on tegude katet? Eetika põhiülesandeks näib seejuures olevat meie usaldusväarsuse tagamine kõigepealt taju tasandil. Ebaadekvaatselt tajutud ja teadvustatud maailm toob kaasa ebaadekvaatse maailmamudeli. Edasi järgnevad ebaadekvaatsed väärtushinnangud, hoiakud, teod ja tegude tagajärjed. Selle ahela lõpus ootab paratamatult kahjustus, mis üsna suure tõenäosusega võib olla lõpliku, pöördumatu iseloomuga. Näiteks surm, või mis veel hullem, kaastaste poolt äratõukamine.

Moraal keskendub mängureeglitest kinnipidamise küsimusele. Siin on kaks põhiküsimust. Esimene puudutab tahet ja valmisolekut kinni pidada „õige ja vale” vahelisest piirist meie ühise kokkuleppe seisukohalt. Mängureglite kehtestamised, nendest kinnipidamise tingimused ja karistused reeglite rikkuja suhtes lepatakse omavahel kokku, tihti vaikimisi. Teiseks põhiküsimuseks on moraali puhul „meie ja nende” vahelise piiri tõmbamine. See piir on oluline, sest „meie” oleme reeglina head, targad ja ilusad, aga „nemad” on kõike see halb, mis maailmas on.

Esialgu võib tunduda, et esteetika kuulub „kaunite kunstide” pärusmaale. Kui me aga lähtume määratlusest, mille järgi kunst on veenev väljapeetud loovsooritus mistahes vormis, siis leiab esteetika ka meie iga-päevaelus oma kindla koha. Veenvus ja väljapeetus on seotud ilu mõistega. Ilu on vaataja silmades. Ilusana tunnetame nähtust, mis on olemuslikult meile sarnane. Kuna inimesed on erinevad, siis on ka arusaamad ilust mitmesugused ja vaieldavad ning kuuluvad selletõttu moraali alla.

Ilu määratlemisel on olemas ka teine komponent — ilusana tunnetame nähtust, mis kokkupuutel meie teadvusega muudab meid endasarnaseks nii, et me ei taju seda vägivallana. Selles peitub ilu kvaliteet. Ilus ümbrus, muusika või olend muudab ka (teiste) inimeste hinged ilusaks.

II

Ja nüüd asjast endast ka. Põhiväärtused. Eespool sõnastatud kultuuri määratlusest tuleb välja, et inimese või mõne muu isiku tegelikke põhiväärtusi ning eesmärke saab välja selgitada paraku ikka tegude ja eriti nende tagajärgede kaudu. Seletused ja õigustused, kuidas „tahtsi-me kõige paremat, aga läks nagu alati”, on ka teod, mida saab vastavalt hinnata. Seda võimaldab väita seosteahel, mida saab panna järgnevasse lausesse:

Inimese tegelikke põhiväärtusi kajastavad tema teod ja nende tagajärjed, sest

- teod on on kantud tema hoiakutest;
- hoiakud lähtuvad maailmatajust ja -teadvustamisest;
- viimased pannakse inimese teadvuses paika väärtustamiskoodide alusel;
- mis koosnevad põhiväärtustest (olles põhjaks maailma nägemisele ja selles tegutsemisele).

Samal ajal, kui inimese teod on kantud tema põhiväärtuste iseloomust, toimib ka vastaspidine tagasiside. Teod ja otsused mõjutavad hoiakute kaudu põhiväärtusi ja väärtustamiskoodi. Toimemehhanismiks on seejuures kõige tavalisem harjumus. Põhiväärtused väljenduvad seega peidetud ja kodeeritud kujul harjumustes, usus, hoiakutes, alateadlikus, aga ka teadvustatult sihipärasel käitumises. Nende põhjal kujundab inimene oma elukeskkonda. Elukeskkonna kvaliteedi halvenemine peegeldabki valesti valitud käitumispõhimõtteid või nende puudumist.

Nagu terasem lugeja märkab, pole seni sõnagi juttu olnud identiteedist, kuigi konverentsi ajal oli sellest pikemalt juttu. Ruumipuudusel jäägu see jutt teise aega ja vormi.

Anu Virovere

Väärtuste roll suhtlemises ja infotöötluses

Mida inimesed näevad,
ennustavad, mõistavad,
sõltub nende loogiliselt
omavahel seotud ja vastastikku
üksteist toetavatest väärtuste
ja tõekspidamiste süsteemidest,
mis ilmutavad end tajumuslikes
raamides, lootustes, maailmavaates,
plaanides, eesmärkides

/M.Lissack 2001/

Leif Edvinsson (2003) arvab, et 21. sajandi majandus on tead-
musmajandus, mis kujundab ümber väärtuse ja väärtusloome mõiste.
Mittemateriaalsed väärtused nagu teadmised, hoiakud, motivatsioon,
usaldus, kaubamärgid ja võrgustikud on teadusmajanduse liikumapa-
nevad jõud. Selles kiiresti muutuv maailmas peaks iga inimene esita-
ma endale küsimuse: „Kas minu väärtused vastavad muutunud maailma
väärtustele?“

Alustame sellest, mis on väärtused ja kuidas nad mõjutavad meie
käitumist.

Väärtushinnangud on üldised tõekspidamised, mis juhivad meie tegevusi, otsustusi ja maailmast arusaamist erinevates situatsioonides.

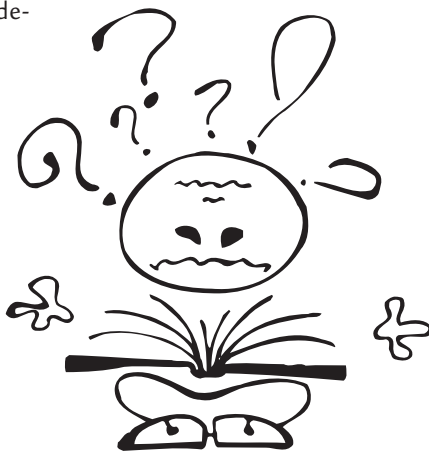
Ludlow (1992) järgi töötleb inimene informatsiooni läbi nelja kanali:

- faktid
- tunded
- väärtused
- hoiakud või arvamused

Iga sõnum, igasugune informatsioon, mida inimene vastu võtab ja iga sõnum, mis saadetakse teele inimese poolt, töödeldakse läbi nende nelja kanali ja nii antakse sõnumile ja informatsioonile tähendus. See on ka põhjuseks miks ühesugune informatsioon omab erinevate inimeste jaoks erinevat tähendust.

Kui fakti kanal on seotud teadmiste ja kogemustega, siis tunde-kanal tähendab inimese reaktsiooni antud sõnumile, sündumusele, olukorrale või ka tundeid antud informatsiooni suhtes.

Arvamuste ja hoiakute kanal tähendab inimese personaalset postisiooni antud informatsiooni

või inimese suhtes, kes informatsiooni on lähetanud. On oluline meeles pidada, et see kanal on subjektiivne, mitte objektiivne.

Ja lõpuks väärtuste ja tõekspidamiste kanal. Väärtused näitavad, mis on inimesele, grupile või organisatsioonile tähtis — siit kujunevad väärtuskriteeriumid. Tõekspidamised peegeldavad arusaamu, kuidas maailm toimib ning mida peetakse inimese poolt tõeseks.

Tähenduse andmine teise inimese poolt öeldule, olukorra mõistmine, situatsioonist arusaamine sõltub suurel määral just väärtustest. Raske on mõista väga erinevate väärtustega inimesi, nii nagu on raske mõista erinevate kultuuride esindajaid. Kõik kultuurid on mitmekihilised, mille väline osa on silmnähtav käitumuslik reaalsus. Iga kultuuri seesmine kiht, see on kultuuri olemuslik tasand, koosneb põhiväärtustest ja ühiskonna poolt väljatöötatud meetoditest raskustest jagu saamiseks (Heller, 2003, 234). Väljasseisjal võib olla väga raske neid põhiväärtusi mõista. Väärtused on abstraktsed ja neid pole võimalik vahetult jälgida. Väärtuste tähendus on kodeeritud paljudesse omavahel seotud märkidesse.

Rokeachi (Vadi, 2001, 81) järgi jaguneb inimese väärtussüsteem kaheks:

- lõppväärtused ehk soovitatavad seisundid — sageli väljendatavad inimese eesmärkidena
- tugiväärtused ehk instrumentaalsed väärtused — vahendid lõppväärtuste saavutamiseks

Mõned tähtsamad Rokeachi väärtused: elutarkus, eneseteostus, eneseaustus, põnev elu, perekonna turvalisus, sotsiaalne tunnustus, tõeline sõprus, õnn, ümbritsev ilu, vabadus.

Instrumentaalsed väärtused: abivalmidus, andestamine, kuuliskus, sõltumatus, vastutus, julgus, viisakus, ausus, edasipüüdlikkus, korralikkus.

Kokkuvõtteks võime öelda, et väärtustel on inimese käitumise ja tegevuse seisukohalt järgmised funktsioonid:

- annavad käitumisideali
- on standardiks
- on motivatsiooni allikaks
- aitavad säilitada enesehinnangut
- on aluseks otsustamisel valikute tegemisel

KASUTATUD KIRJANDUS

- Edvinsson, L. Ettevõtluse pikkusekraadid. Avastusretk teadmismajandusse. *Pegasus*, 2003
- Heller, R. Juhi käsiraamat. *Varrak*, 2003
- Lissack, M., Roos, J. UUS MÖTTEVIIS, juhiseid toimetulekuks komplekssega. *OÜ Fontese Kirjastus*, 2001
- Ludlow, R., Panton, F. *The Essence of Effective Communication*. New York: Prentice Hall, 1992
- Vadi, M. *Organisatsioonikäitumine*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001

Georg Brinkmann

Konverentsi „Olla või omada” grupitööde kokkuvõte

Konverentsi „Olla või omada” raames toimunud grupitööd võimaldasid keskkoolinoortel arutada spetsialisti juhendamisel väärtusprobleemide üle. Teemadering oli järgmie: ühiskond, perekond, sõbrad, kool, kultuur ja identiteet, vaimsed väärtused ning säästev areng. Pärast lühikest loengut toimus diskussioon, milles igal grupil oli abiks ka liige organisatsioonist Tegusad Eesti Noored. Arutluste tulemusena valmis presentatsioon. Järgnevalt lühike kokkuvõte erinevates meeskondades vesteldust, mis loob subjektiivse pildi noorte väärtushierarhiast.

Mitmetes grupitöödes paluti noortel rääkida oma isiklikest väärtustest. Enim väärtustati lähedasi inimesi: perekonda ja sõpru. Esimesele keskendus vestlusring Tartu Ülikooli pedagoogikamagistrandi Eha Jakobsoni juhtimisel, kus peeti tähtsaks abikaasat ning lapsi, tulevikuks ennustati aga üksikvanemaga perekonda. Muutusi võib näha juba tänapäeval: vanematel pole kiire elutempo tõttu laste jaoks aega, peresidemeid nõrgendavaks faktoriks on ka traditsioonide ning usalduse puudumine ning ükskõiksus. Lahendusi pakuti mitmeid: arvamuse avaldamine, kompromissid, traditsioonide ning uuenduste tasakaalustamine, viimast ka peresise rollijaotuse puhul. Pole kahtlust, et grupitööst kõlama jäänud lause „Pere jääb alles!” on tõene, kuid selle struktuuri ning sisesuhete muutumine on tajutatav. Sõpradeteemalise töögrupi noored eesotsas Leen Rahnu, Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži koordinaatoriga, leidsid, et sõp-

ruses on olulised usaldus ning üksteisemõistmine, emotsionaalsed kasute-
gurid, kuid siiski on ka tähtsad vabadus ning iseolemine.

„Olen selline, sealt pärit ja taoliste sõpradega,” iseloomustab nii
kultuuri ja identiteedi kui ka religiooni ning vaimsete väärtuste grupitööd,
juhendajad olid vastavalt prof. Peeter Torop, Tartu Ülikooli semiootikaosa-
konna juhataja ning Anzori Barkalaja, Viljandi Kultuuriakadeemia rektor,
koos teoloogiamagistri Ringo Ringveega. Noored taunisid brändi kui jõu-
kuse- ja identiteedisümboli kasutamist, käsitleti ka internetipõhise „ühis-
konna” ning tutvumislehekülje www.rate.ee problemaatikat. Noored pida-
sid tähtsaks jääda iseendaks.

ETV juhatuse esimehe Ilmar Raagi juhtimisel leidsid meedia-
diskussiooni noored, et oleme sõltuvad massikommunikatsioonist ning pole
võimelised selle mõju hindama. Viimases edastatakse vaid osa tõest: igal
informatsiooniportsjonil on ka teatav eesmärk, kuid kriitilise suhtumise
puudumine ei võimalda seda analüüsida. Sarnaselt taunis säästva arengu
vestlusring koos Allan Kokkotaga Eesti Rohelisest Liikumisest liigset tarbi-
mist ning mugavust, seda, et probleeme ei teadvustata ning ollakse nende
suhtes ükskõiksed. Lahenduseks pakuti meediapropagandat, iidolite ning
lähedaste positiivset eeskujut, šokiteraapiat ning seadusandluse muutmist.
Oluliseks lahenduseks siin oleks kool – mitmekülgsem haridus võimaldaks
nimetatud probleeme paremini teadvustada. Liisa Pakosta juhitud arutlu-
ses viimast pooldatigi, tähtsaks peeti isemõtlemist ning isetegemist. Leiti,
et kool peaks arendama sotsiaalset hakkamasaamist, mis suurendaks lä-
bilöögivõimet.

Ühiskonna töögrupi noored koos Sofia Joonsiga Eesti Humanitaar-
instituudist seostasid väärtuse mõistega nii norme, reegleid, traditsioone
ja arusaamu kui ka ebavõrdsust, olemisvõitlust ning keskkonda. Üksikisik
on ühiskonna mängukann, kes peab kõigega kohanema, kuid ei suuda ise

ühiskonda peaaegu üldse mõjutada (olles ise peaaegu võimetu viimast mõjutama). Kihistunud ühiskonnas on edukus igaühe enda saavutada, sellest tuleneb ka edukultus. Väärtushinnangute muutumist peetakse kiireks ja paratamatuks protsessiks.

Kuigi paljud peavad niivõrd tähtsaks olemist, kerkib esiplaanile materiaalne kindlustatus, mis on seotud edukultust loova sotsiaalse olusvõitlusega. Tähtis on individuaalne progress ning edu, kuna tähtsustatakse iseseisvust, loovust ning andekust, sõltumatust ning läbilöögivõimet. Pererkonna puhul on tähtis muuta traditsioonilisi stereotüüpeid soorolle nii, et mõlemal vanemal oleks eneseteostuse võimalus. Suur osa väärtushinnanguid pärineb aga vanematelt ning seega on oluline tulevase põlvkonna nimel oma põhimõtteid muuta.

Samuti ei märgata liigset tarbimist ning meedia mõju. Probleeme ei teadvustata või viimast välditakse, elatakse kas individuaalselt või sotsiaalselt konstrueeritud pimeduses. Noorte meelest aitaks seda kõike vältida mitmekülgsem haridus. Konverentsi lõpuks oldi siiski üksmeelsel seisukohal, et „olla või omada?” on muutunud paariks „omada ja olla”.

Vestlusring

29. mail kutsus TÜ Eetikakeskuse juhataja prof. Margit Sutrop vestlusringi konverentsi „Olla või omada?” korraldajad, et küsida neilt, mis ajendas neid taolist konverentsi korraldama.

MARGIT SUTROP: Palun tutvustage ennast ja kirjeldage, miks väärtuste teema on Teile oluline?

TEIBI: Olen lõpetanud TTÜ majanduse ning hetkel tegutsen eraettevõtluses. Väärtuste teema on mind huvitanud juba pikemat aega. Näiteks tudengiorganisatsioonis AIESEC olen tegelnud ettevõtte sotsiaalse vastutuse teemaga ning olnud TTÜ Säätva Arengu Klubi üks algatajatest. Huvi ja idee teha noortele väärtusteteemaline projekt tulenes paljuski sellest, et olin ise lõpetamas kooli ning ees seisis uued valikud. Tahtsin jõuda selgusele selles, mis on elus tähtis. Mõttekaaslaste leidmine polnud sugugi raske. 2003. aasta oktoobrist on see projekt käigus olnud ja tänaseks otseselt puudutanud (essekonkursil ja konverentsil osalejad) umbes 500 noort!

TIKI: Õpin TPÜs inglise filoloogiat. Olen analüüsija tüüp, arutlen pidevalt, miks teeme just neid otsuseid, mida teeme, kuidas meie mõtted kujunevad, miks tekivad konfliktid, miks on nii raske mõista teisitimõtlemit. Samuti on minu jaoks põnev näha teiste noorte väärtusi, kuna minu enda väärtused rajanevad piibellikel tõdedel, mis praegusel ajal pole noorte hulgas eriti levinud.

ELE: Huvi noorte väärtushinnangute vastu on väga kaua kestnud. Pean oluliseks noortekeskuste rajamist, mis pakuks lisaks „aja surnuks löömisele” ka natuke mõttekamat tegevust. Siiani pole mind eriti kuulda võetud,

aga konverents näitas selgelt, et noortel on vajadus sellise asja järele. Ka tagasisidest tuli välja, et „palun tehke veel midagi sarnast”. Noored said rääkida sellest, mis on neile tõeliselt tähtis.

TEA: Olen Tartu Ülikooli keskkonnatehnoloogia tudeng. Huvi väärtuste temaatika vastu oli suur, sest see on valdkond, kus on palju küsimusi ja vähe vastuseid. Mind on huvitanud ka massimeedia mõju inimesele.

KATRIIN: Lõpetan sel aastal Tallinna 21. keskkooli. Huvi väärtuste teema vastu sai alguse siis, kui õppisin Inglismaal ja pidin üksinda võõras keskkonnas hakkama saama. Kultuurilisest ja keelilisest taustast tulenevad väärtused on ikka mulle peamurdmist pakkunud. Olen kokku puutunud ka nn halvale teele läinud noortega, huvi tundnud, kuidas nemad mõtlevad ja tunnevad. Need noored erinevad mõnevõrra konverentsil käinud õpilastest, kuid põhiasjad, mida südamesopis väärtustatakse, on ikka samasugused. Käesoleva projektidega me paljude noorte juurde kahjuks ei jõudnud - on suundi, kuhu edasi minna.

MADIS: Õpin Tartu Ülikoolis füüsikat. Olen aidanud korraldada mitmeid sarnaseid üritusi.

M. SUTROP: Miks oli teema just sõnastatud kui „Olla või omada”? Mis oli kõige üldisem ettekujutus, millised need noored olid?

TEIBI: Alustasime sellest, et panime kirja, milliseid probleeme ise väärtuste teemas tunnetasime. Neid sai päris palju, näiteks arvame me, et noored, sh meie ise ei tea, mis need väärtused on, kuidas nad kujunevad, kuidas ja kes meie otsuseid ja elu mõjutavad jne. Lõpuks oleneb meie otsustest see, kas oleme oma eluga rahul või mitte. Tahtsime kõiki neid küsimusi projekti sisse tuua, aga mõtlesime, et milline võiks olla see juurprobleem, millest teised probleemid alguse saavad ning mis praegu kõige rohkem meid mõjutab. Saime infot, et EMOR-i uuringust oli välja tulnud,

et eestlaste väärtused on raha, raha ja veelkord raha, siis tuleb tükk tühja maad ning siis tulevad alles ülejäänud. See on valdkond, kust paljud probleemid saavad alguse. Rahakeskus on ka noortele hästi tunda. See inspireeris meid küsima, kas soovitakse pigem olla või omada, ning innustama noori läbi selle perspektiivi väärtuste teemale mõtlema. Omalt poolt oli huvi teada, kui paljud noored tulevad selle algatusega kaasa ning mida nad arvavad.

M. SUTROP: Kas Teie soovi taga astuda vastu materiaalsete väärtuste ülemvõimule oli ka Teie isiklik kogemus? Kuivõrd olete ise kokku puutunud nende inimestega, kes hindavad väga raha? Mida hinnatakse Teie tutvusringkonnas?

ELE: Olen näinud, kuidas raha ja võim inimest tugevalt muudavad. Selleks, et olla rahast üle, peab olema sisemiselt tugev. Ehk nagu on öeldud - raha, võim ja alkohol on vaid tugevatele. Siinkohal tuleb meelde üks lugu laste sünnipäevapeolt, mis mõjus peaaegu šokeerivalt. Sünnipäev. *Capsid*. Ärimehes poeg müüs neid *capse* koolis klassivendadele kallimalt kui poes, kuid neile ütles, et annab poole hinnaga, nii sõbramehe poolest. Isa oli selle üle uhke ning ütles, et tema pojast saab tõeline ärimees, tema on see, kes elus läbi lööb. Mina tunneks häbi, kui minu laps midagi sellist teeks. Minu arvates on see petmine ja usalduse kuritarvitamine. Väikseid lapsi kasvatatakse väga erinevate hoiakutega juba maast madalast. Vanemad ning nende väärtushinnangud on ju erinevad.

Teiseks pani mind mõtlema, kui nägin, et võõrsõnade leksikonis on sõna „donkihhotlik” seletatud kui omakasupüüdmatut, eluvõõrast käitumist. Tekkis küsimus, et kas omakasupüüdmatu inimene on eluvõõras, st ei oska olla? Noored on suure surve all, neilt nõutakse ilus-, tark-, edukas-olemist iga hinna eest.

M. SUTROP: Esseekonkursi üheks teemaks oli „Kas julgen olla mina ise?” Sellel teemal kirjutanud osutasid, kui raske on teistest erineda. Mitmed kirjeldasid seda,

kui õnnelikud nad olid, kui leidsid lõpuks oma ringkonna, kus neid tunnustati sellisena, nagu nad tegelikult olid. On vaja julgeid, kes massist erineksid ja kes ütleks välja, et neile ei lähe korda, mis teised arvavad.

ELE: On mõte noortekeskuste kaudu pakkuda sellist keskkonda, kus noor saab olla vabalt see, kes ta olla tahab. Olles protokollija ühiskonna-tee- malise grupi juures, vaatasin, kas noored saavad omavahel vabalt rääki- da ja seal oli üks trendikas poiss, kes imestas, kuidas ta vanaema köida- vad lihtsad asjad, näiteks vaatleb naabri kasside tegemisi ja tunneb sel- lest rõõmu. Poiss rääkis alguses ebalevalt, otsis silmadega tagasisidet, aga õnneks oligi see seltskond ning ka õhkkond sobiv – keegi ei naernud teda välja. Grupitööde kokkuvõttes tulid noored järeldusele, et oluline ei olegi ühisele arvamusele jõudmine vaid see, et saadi arutleda sellistel teemadel, millest muidu kunagi ei räägita.

TEIBI: See, mida väärtustatakse, on seltskonniti väga erinev. Ei ole tegeli- kult ühtset arusaama, kuidas peaks elama, igaüks saab ise valida oma tee. **AGA...** inimesed suhtlevad palju meediaga, eriti noored, viimane edastab väga ühekülgset nägemust sellest, kuidas peaks elama. See sõnum on suu- natud rahale ning tundub, et ainult läbi majandusliku rikkuse on võimalik õnnelikuks saada. Eks me kõik ole sellest mõjutatud.

Tooksin näiteks kaks seltskonda, kellega mina suhtlen. Esiteks ma- jandustudengid, kes enamasti järgivad meedia edastatud ideaali ning on orienteeritud edu saavutamisele. Nemad valivad karjääri, kodulaenu ja pikad tööpäevad, kõrged eesmärgid ning üldise heakskiidu. Teine selts- kond on säästvast arengust huvitatud, kus tajutakse ennast looduskesk- konna osana ning püütakse saavutada tasakaal enda soovide ja loodus- keskkonna vahel. Nemad püüavad vähem tarbida, nad soovivad elada ra- hulikku elu ilma meeletu eesmärkide saavutamise tempota. Ei saa öelda, et üks variant on õige ja teine vale.

KATRIIN: Teismelise iga on kriitiline aeg. Tundub, et 7. klassis on boss see, kellel on kõige kallim käekell või kõige kihvtimad tossud. Tekib küsimus, kuskohast võtavad nad sellise idee endale pähe, et kallihinnalised asjad teevad kaasõpilasest parema või toredama inimese??? Kas peaksime sellise suhtumisega leppima ning seda pealt vaatama? Eks koolis ole ikka vanemad õpilased noorematele eeskujuks. Hea eeskuju aitab. Ikka vaadatakse, mida meist vanemad arvavad-mõtlevad ja teevad. Me ei saa isoleerida noori. Ühiskond on tervik. Ei saa minna ühe tüki kallale. Ent erinevate osadega tegeldes saab mõjutada üldist mõtlemist.

M. SUTROP: Seda, et nooremad õpilased vaatavad abiotsivalt vanemate õpilaste poole, näitas ka TÜ eetikakeskuse ja SA Domus Dorpatensise poolt läbi viidud projekt „Kuidas jõuda vägivallavaba koolini?“

KATRIIN: Teine asi on keskkond. Kool ei ole võib-olla kõige parem koht, kus rääkida väärtustest: sama seltskond ümberringi, keda iga päev peab nägema. Võõrastega saab ehk paremini mõnikord isiklikest asjadest rääkida, nt nagu konverentsil.

TEA: Olen väga palju reisinud ja näinud, kui erinevalt inimesed elavad. Selles vanuses paljud ei teagi, mis maailmas toimub! 10.-20. eluaasta vahel pannakse paika väärtushinnangud, millele tuginetakse suhteliselt tugevalt. Kujuneb välja maailmapilt, mida hiljem on raske muuta. Kõigil on kohutavalt kiire, kellelgi pole aega noortega rääkida. Ja nii ei saagi nende hoiakuid muuta.

ELE: Väga paljude noorte minapilti ja enesehinnangut kujundab *rate.ee* portaal, see on noorte mikroühiskond. Noorte suhtlusringkond on virtuaalne, sageli nad mujalt tagasisidet ei saa. Seal toimivad omavahelised käsi-peseb-kätt suhted.

TEA: Enda olemuse mõtestamiseks otsitakse tunnustust väljaspoolt. Kui kiidetakse kleiti — ju see siis ongi tähtis. Teine asi on noorte ideaaliotsingud. Tahetakse leida eeskujud ja tagasisidet, et ma olen õigel teel.

MADIS: Inimesi on seinast seinä. Sellises vanuses inimesed tahavad enamasti palju sõpru, tahavad, et neid tuntakse. Ent on ka omaette nokitsejaid. Raha on tegelikult tähtis. Väga tähtis. Võime küll öelda, et ei ole, aga on. Näiteks tüdrukud tahavad ilusaid ehteid kanda ja väljas käia.

M. SUTROP: Esseedest tuli välja, et noorte jaoks on kõige tähtsam materiaalne kindlustatus. Head haridust hinnatakse sellepärast, et see tagab parema sotsiaalse positsiooni ja kõrgema sissetuleku.

TIKI: Suureks probleemiks on kutsehariduse kriis. Minnakse õppima seda, mis on prestiižne, nt haldusjuhtimine on kõva sõna. Tegelikult ei aimata ülikooli sisse astudes tihti üldse, mida see ala endast kujutab. Paljud lähevad sellepärast mingit valdkonda õppima, et see on „in”.

Kui noorele meeldib puutükki käte vahel hoida ja ta naudib puutööprotsessi, siis peaks ta just seda õppima minema. Mind häirivad laused õpetajatelt *à la* „Sa oled nii loll, et sind ei võeta kutsekooligi”. See tekitab loomulikult noores tunde, et sinna ei taha ka minna. Kuidas saada hakkama selle probleemiga, et kutseharidust ei halvustataks!?

MADIS: Kõik elukutsed on väga vajalikud. Kõik, alustades bussijuhist, lõpetades lennufirma direktoriga.

ELE: Ka rahvusvaheline ärijuht ei saa ilma toiduta läbi.

TEIBI: Kõik hakkab pihta eneseanalüüsist. Enda tundmisest, sellest, et ma tean, mida ma tahan, mis mulle meeldib. Paraku koolisüsteem ei õpeta meid analüüsima vaid uskuma seda, mis raamatustes kirjas on või mida õpetajad räägivad.

TEA: 3 aastat õppimist keskkoolis on suhteliselt intensiivne. Harjutakse ära sellega, et pole aega otsustada, tuleviku peale mõelda.

KATRIIN: Minu tutvusringkonnas on väga palju inimesi, kes leiavad, et nad peavad peale kooli lõpetamist võtma aja maha ja minema välismaale ning vaatama ringi, enne kui otsustavad, mida nad edasi teevad. Ja on ka neid, kes ütlevad, et nad ei lähe ülikooli, vaid kohe tööle.

Mina olen just seal teelahkmel. Mõtlen, mida ma nüüd teen, kuhu ma edasi lähen, mida õppida. Survet on tunda küll. Vanemad ütlevad ühte, vanaema teist, sõbrad arvavad kolmandat ning ka ühiskond tervikuna mõjutab. On inimesi, kes teavad, mida nad edasi teha tahavad, aga enamik on need, kel pole õrna aimugi, mis nendest edasi saab. Saavad lõputunnistuse kätte ja siis vaatavad, mis edasi võiks juhtuda.

Paljud ei tea ka, mida erialad endast kujutavad ja mida on nende-
ga ette võtta. Ise ostsin Tartu Ülikooli loenguid tutvustava raamatu, aga ka see ei anna pilti ette, et mis amet sealt tuleb.

Ideaalne variant oleks see, et ma töötan alal, mida ma armastan ja saan selle eest veel raha ka! Aga neid on väga vähe siiski, kel see võimalus. Need inimesed on väga õnnelikud, kes sinna kord jõuavad. Tegelikult ei olda ju kunagi rahul sellega, mis on. Ühest küljest hoiab see meid edasi pürgimas, aga eks igal asjal on mitu külge.

ELE: Kui läksin Humanitaarinstituuti, arvasin, et tahan õppida kultuurilugu, aga hakkasin hoopis sotsioloogiat õppima. Sel ajal ma polnud veel kuulnudki, mis see sotsioloogia on. Aga kuna oli võimalus külastada kõiki loenguid, siis tekkis mul see huvi.

Ma saan nendest noortest aru, kel on raske otsustada. Mille järgi sa siis valid? Vanemate, meedia, või reklaami alusel? Sotsiaalse staatuse alusel? Tulevaste palganumbrite järgi? Need, kes lähevad mitte nii populaarseid asju õppima, need on endasse vaadanud ja teavad, mis neid tõeliselt huvitab. Kõige parem on, kui leitakse ala, millega inimene on hingeli-

selt seotud, on õnnelik seda tehes ning saab tunde, mis kaalub üles raha, prestiiži jne. Sellise ala leidmiseks on aga vaja aega.

KATRIIN: Ülikooli kuulutusi vaadates tundub, et igal pool pakutakse samu asju ja nii ei kujuta hästi ette, mis on nende valdkondade taga.

TEA: Meil on info puudus. Sa ei tea, mis on mingi nimetuse taga ja ei tea seega, mida valida. Nt geograafia. Arvatakse, et seda õppides saab ainult geograafiaõpetajaks. Tegelikult on see väga lai ala. Ei saada aru, mida see endast kujutab.

TEIBI: See on huvitav probleem, sest tegelikult elame ju ühiskonnas, kus infot on ju nii lihtne kätte saada.

M. SUTROP: Info puhul on ka oluline see, kuidas seda edastatakse. Päris raske on oma erialast rääkida sellele, kes sellest asjast midagi ei tea. Väga raske on öelda, et kes saab vastava eriala lõpetajast. Keskkooliõpilastele võiks öelda, et ärgu seda nii traagiliselt võtku. Tõesti on nii, et tegelikult leiad sa oma eriala alles töö käigus

Üks on see eriala, millest need elukutsed tulevad – see seos on ebakindel. Aga see ei ole nii traagiline. Teine asi on võib-olla see, et milliseid oskusi selle eriala omandamiseks on vaja. Seda on ehk natuke vähe öeldud, et milliseid eeldusi on vaja. Kolmas pool sellest on ikkagi see, et kes ma ise olen. Et nüüd aru saada sellest, mis-suguseid asju ma tegema tahaksin hakata. Seda on vaja nii eriala kui töö/ameti valikul. Aga juhused mängivad siin oma rolli. Kas vabu töökohti on jne.

Kui sa teed mingsugust väärtuslikku tegevust, peab see sind ka haarama. Need kaks poolt peaks kuidagi kokku saama. Selleks on ühelt poolt vaja tunda iseennast, et kes mina olen, mis mulle lõbu pakub, mida ma hästi teen.

KATRIIN: Kooliharidus ei aita inimest avada. Koolis ei ole alati võimalik proovida mitmesuguseid asju, mis võiksid inimesele sobida.

TEA: On ka kartus jääda keskpäraseks.

MADIS: Miks ei saa teha tööd, mis sulle meeldib? Seda saavad teha ettevõtja-hingega inimesed, kes ise teevad ja ise vastutavad. Samas on palju inimesi, kes ei taha võtta vastutust – on palgatöölise iseloomuga. Töökohtade valikul on oluline ka juhus. Näiteks tahad saada autojuhiks, aga kui ei ole ühtki vaba kohta, siis lihtsalt ei saa.

TEIBI: Mulle meeldis ühe professori mõte, et hariduse omandamine on vastutuse võtmine. Täpsemalt mõtles ta seda, et neid, kellel on kogu maailma rahvastikust ligipääs haridusele, on väga väike protsent. Me ei taju seda, sest elame Eestis, kus on pea sajaprotsendiline kirjaoskus. Inimesel, kel on olnud võimalik haridust saada, on teadmised ning seega ka suurem võimalus midagi muuta. Haridusse tuleks suhtuda respektiga ja teadmisega, et peale hariduse omandamist pean ühiskonnale midagi tagasi andma. Haridus on võimalus.

ELE: Uurimuse järgi on kõige õnnelikumad elanikud riikides, kus ei olda veel nii heal elujärjel.

M. SUTROP: Rahale vastastumine tuli ka esseedest välja. Armastust, lapsi ja kodu peetakse küll oluliseks, aga enamasti soovitakse vaid kahte last. Mitte keegi ei unistanud sellest, et tal oleks palju lapsi.

ELE: Kui reklaamitakse mingit toodet ja öeldakse, et see on niivõrd arusaadav, et iga koduperenaine saab aru, siis tekib küsimus, et kas koduperenaine on idioodi sünonüüm. Kas see kodus lapsi kasvatav ema on Eesti ühiskonnas väärtustatud? Minul on tunne, et ei ole.

TEIBI: Kuigi meie tutvusringkonnas on väga erinevaid inimesi, on kaalu-kauss rahakesksusele kaldu.

ELE: Kui tütarlaps tutvustab oma noormeest vanematele, siis tavaliselt küsitakse, et kelleks poiss tahab saada või mida ta õpib. Kui vastus on

ärijuhtimine või jurist siis, öeldakse „ooo...”. Kui ta tahab saada maakooli ajalooõpetajaks, siis ta saab sellist tagasisidet, mis on negatiivne.

M. SUTROP: Jõudsime lapsevanemate teema juurde. Tõdesin ka esseede kokkuvõttes, et noored ei vastanud teisele põlvkonnale. Noored tahavad samamoodi elada kui vanemad. Pigem oli kartus, et „ma ei suuda samamoodi elada, olla selline nagu mu vanemd”. Mis on teie arvetes tegelikult selle taga?

TEIBI: Läänt peetakse kõige edukamaks. Kõik tahavad edukad olla. Meil ei ole alternatiivset ideaali, mis näitaks meile, et teisti saab ka edukaks. Edukus tähendab õnnelikku elu. Igaüks tahab nautida parimat võimalikku.

KATRIIN: Meil võib samas täheldada väikest tendentsi, et rahvas hakkab maale liikuma. Tahetakse asju ise teha, ollakse aina kauem lapsega kodus jne.

ELE: Siiski ei saada aru, et rahuldus ei peitu ainult rahas. On inimesi, kes on sellest aru saanud ja teavad, et on ka muid väärtusi. Meie standard on ikka Lääne-Euroopa elustiil. Esmalt on vaja maja, autot, töökoera ja siis tulevad alles lapsed, kui tulevad.

TEA: See tuleb võib-olla nõukogude ajast, kui ei olnud võimalik omada paljusid asju. Inimesed tahavad kogeda väga mitmesuguseid asju. Ei küsita, kas see aeg, mis sinna alla läheb, on seda väärt.

Äraminemine ja see tagasitulemine sõltub lähtepunktist, millal minnakse. Inimene väärtustab asju siis, kui tal neid pole, nt välismaale elama minnes.

M. SUTROP: Kõige ohtlikum on minna välismaale tööle või õppima just pärast keskkooli, kus noorel kõik sidemed nagnii katkevad sellega, kust ta tuleb ja uusi pole veel õieti loodud.. See on hirmus, kuidas noored pea ees sukelduvad sinna healuühiskonda.

TEIBI: Kui inimesed tulevad ülikooli, hakkavad nad oma väärtusi otsima ning proovima. Kuigi öeldakse, et inimese väärtused kujunevad välja seitsmendaks eluaastaks, on ülikool ikkagi veidike nagu vaimne vabanemine, kus sa saad tegutseda oma huvide järgi. See on aeg, mis mõjutab väärtuste kujunemist palju.

TEA: Mulle on jäänud mulje, et 3+2 ülikoolisüsteem on nagu keskkooli pikendus. See on hästi kontsentreeritud ja kõik tuleb kiiresti läbi teha. Sa ei saa sinna ülikooli jокutama jääda.

ELE: See ei saa olla selline tootmisliin, kus valmis inimesi vorbitakse. Ülikoolis peab kasvama teadmiste, kaastudengite ja õppejõudude mõjul.

M. SUTROP: Akadeemiline keskkond soodustab arengut. Ülikoolist enam nii eba-teadlikena ei minda välismaale. Moraalset kohustust, et haridus on väärtus ja „nüüd ma pean sellega midagi tegema”, seda tunnetavad väga vähesed.

TIKI: Keskkooli süsteemiga on noor nii piiratud. Kui teha kooli kõrvalt projekti, siis ei tekigi aega, et huvituda muudest asjadest, et lugeda kasvõi ajalehti. Võib-olla huvitab küll, aga ei ole aega. See tuleks õppimise ajast. Peab valima, kas hästi omandada kooliprogramm või muidu ennast harida.

TEIBI: Minu arvates on kooliprogrammid liiga mahukad.

TEA: Õpetamise metoodika on niivõrd puudulik.

M. SUTROP: Tuupimiskoolist tuleks siirduda mõtlemiskooli juurde ja siis saab õpilane võimaluse ise mõelda, oma mõtteid arendada. See aitab kaasa ka enesemõistmisele, annab sulle võimaluse tegeleda asjadega, mis sind huvitavad.

ELE: Esseedest tuli välja, et kool tekitas ka negatiivset enesehinnangut. Koolisüsteem võiks anda ka mitte nii tugevale õpilasele võimaluse.

TIKI: See on hea, et meil on koolis kõik need ained, aga need võiksid olla tibia kergema astmega. Koolis võiksid olla ringid, mis pakuksid võimalust rohkem teada saada õpilast eriti huvitavatest teemadest ja ainetest.

TEIBI: Küsimust „Olla või omada?” võib väga laialt ja filosoofiliselt vaadata. Maakera ei kannata sellist tarbimiskeskset suhtumist välja. Milline peaks olema ühiskond, kus kõik oleksid rahul ja õnnelikud ja maakerale ei tehtaks sellist kahju? Sellepärast peaksid noored mõtlema, et kuidas ja mida muuta või mida väärtustada, et liikuda tasakaalustatuma ning inimsõbralikuma ühiskonna poole. (Mida mina teha saaksin?)

TEA: Konverents oli pigem ennetamine. Nad said julguse teemadele mõelda ja arutada asja.

ELE: Ka vestlusringides läksid inimesed järjest rohkem lahti ning rääkisid nendestki asjadest, millele tavakeskkond võiks imelikult vaadata.

MADIS: Ma arvan, et me jõudsime väga väheste inimesteni. Esseid kirjutasid ja konverentsil käisid siiski aktiivsed ja positiivselt mõtlevad noored.

Vestlusringis osalesid: Katriin Visamaa, Tea Jänes, Tiina-Katrina Kaber, Madis Kauts, Teibi Torm, Ele Koppel

Vestlust juhtis prof. Margit Sutrop

Protokollis: Katriin Visamaa

Avaldatud lühendatult.

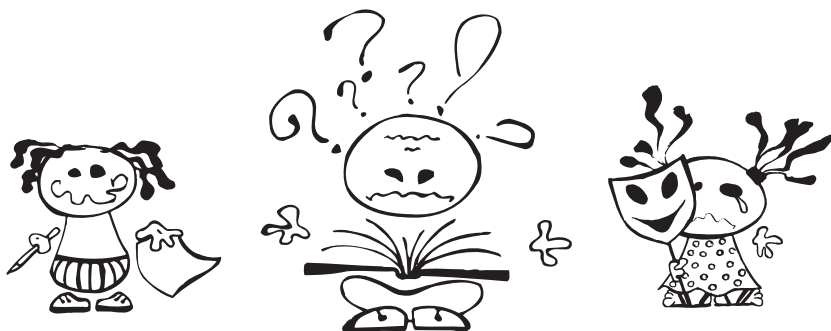

Hea kogumiku lugeja!

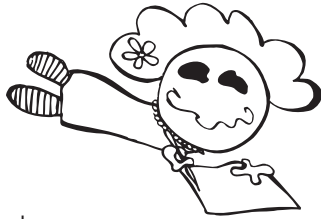
Nüüd, kus Sa oled kogumiku loodetavasti kaanest kaaneni läbi lugenud, oled saanud kindlasti teada palju uut ja huvitavat ning hakanud juurdlema (kui Sa seda enne ei teinud) iseenda, oma väärtuste ja valikute üle.

Nagu kirjutas üks noor, oli peamiseks mõtteks, mis talle konverentsil meelde jäi: „Selleks, et eluga rahul olla ning maailmast aru saada, tuleb eelkõige iseennast mõista!” Iseenda mõistmine on tõesti oluline vundament, millele rajada oma tulevane elu ning selle kogumikuga püüame Sulle selles abiks olla.

Kas oskad vastata küsimusele „Kes ma olen ja mis on mulle elus tähtis?“, „Millest lähtuvalt valin oma sõpru, kooli, elukaaslast või elukutset?“ Kui oskad vastata, on hästi, kui ei, siis võta endale aega nendele küsimustele vastuste leidmiseks. Vaata, kas ja kes Sind mõjutavad ning mõtle, kas ka ise tegelikult seda tahad.

Meil, konverentsi korraldajail, oli väga hea meel tagasiside ankeetidest lugeda, et konverents andis teile juurde palju uusi teadmisi, leidsite endale sõpru ja mõttekaaslasid ning tahaksite rohkem selliseid sündmusi. Pakkusite välja lisaks uue konverentsi korraldamisele ka kontserdite, laagrite, foorumite, vestlusringide, mängude jms. korraldamist ning see annab meile teadmise, et noored vajavad ka sisukamaid üritusi ja julgustab meid jätkama samas vaimus. Tore oli lugeda, et „ammu ei ole olnud üritust, mis oleks olnud nii huvitav!” Meil on hea meel, et suutsime luua sellise keskkonna, kus saite rääkida teemadel, mida tavaliselt ei puudutata.

Aitäh teile osalemast ning kaasa mõtlemast! Kes konverentsil ei käinud, aga tahaks sellest rohkem teada saada: vaadake kodulehele:

www.enl.ee/vaartused

Uute kohtumisteni!

Seniks head iseseisvat mõtlemist soovides,

Ele Koppel,

Väärtuskonverentsi kogumiku koostaja

Tegijad:

Teibi Torm

Tea Jänes

Uku Visnapuu

Andres Peets

Jaan Urb

Katriin Visamaa

Tiina-Katrina Kaber

Triinu Tänavsuu

Georg Brinkmann

Sten Ilmjärv

Teet Kirss

Madis Kauts

Liisi Jakobson

Ederi Ojasoo

Ele Koppel

Andra Tali

Hermann Kalmus

Tegijad tänavad:

Konverentsil esinenud ja/või kogumikku artikli kirjutanud:

Margit Sutrop, Anu Virovere, Anzori Barkalaja, Mikko Lagerspetz, Toivo Aavik

Konverentsi patrooni: Jaak Johanson

Konverentsi päevajuhti: Dein-Tom Tõnsing

Grupitööde spetsialiste:

Eha Jakobson

Liisa Pakosta

Sofia Joons

Leen Rahnu

Ilmar Raag

Ringo Ringvee

Anzori Barkalaja

Peeter Torop

Allan Kokkota

Esseekomisjoni liikmeid:

Esimees Margit Sutrop

Rein Veidemann

Kaur Kender

Maret Maripuu

Anu Põrk

Sirje Kiin

Mare Räis

Urmet Kook

Sofia Joons

Anneli Aasmäe

Ele Koppel

Tõnu Önnepalu

Teibi Torm

Liina Lukas

Kaasaaitajaid Tegusatest Eesti Noortest:

Kristiina Omri

Martin Ojala

Mihkel Laar

Ott Pabbo

Priidu Kull

Pärtel-Peeter Pere

Terje Toomistu

Toomas Roolaid

Suur tänu aitajatele Eesti Noorteühenduste Liidust: Maria Savisaar, Kristel Kadak ja Liina Tettermann ning Õpilasomavalitsuste Liidust: Ott Sarapuu

Keelelise abi eest täname:

Katriin Visamaa, Raivo Hool, Auli Tohv

Samuti täname nõu ja jõuga abiks olnuid: Ülo Vooglaid, Piret Talur, Luule Press, Katrin Karismaa, Aire Vaher, Joonas Kulli, Katz, Karvaloom, Laine Jänes, Riina Sepma ja Lilian Lukka

Ülisuur tänu meie toetajale ja nõuandjale professor Margit Sutrop'ile